

Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat na primjeru spomen obilježja od 1990. godine do danas u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

MARIO ŠIMUNKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Neslužbena politika sjećanja na Drugi svjetski rat u javnom prostoru od 1990. godine provodila se u obliku obračuna sa spomen obilježjima posvećenih osobama i događajima što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu. Ta politika prešutno je tolerirala gotovo sve čemu su spomen obilježja bila izložena: rušenju, uništavanju, oskvrnjivanju, oštećivanju, premještanju, uklanjanju, pohranjivanju u muzeje, zapuštanju i svim ostalim oblicima devastacije. Ponekad su spomen obilježja uklanjana po nalogima općinskih i gradskih vlasti, a kod uklanjanja, uništavanja i krađa spomen obilježja, gdje je počinitelj bio nepoznat, policija je rijetko kad tražila ili pronašla počinitelja. Na području sjeverozapadne Hrvatske, gdje većinski žive Hrvati, glavni uzrok uklanjanja i oskvrnjivanja spomen obilježja je bio "obračun" s ideologijom i nasljeđem Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Razdoblje nakon 2000. godine obilježio je nastavak rušenja, uklanjanja i devastacije spomen obilježja, ali i ipak mnogo značajniji početak obnove i vraćanja spomen obilježja što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu. Istovremeno s tim započela je izgradnja spomen obilježja poraženim kvislinškim snagama, ustašama i domobranima, prikazujući ih kao "nevine žrtve" i "hrvatske vojnike" u okviru novog sjećanja na Drugi svjetski rat. Ovaj članak analizira te procese, navodeći brojeve i primjere koji pokazuju karakter te neslužbene politike sjećanja.

KLJUČNE RIJEČI: politika sjećanja; Drugi svjetski rat; spomenici NOB-u; povijesni revizionizam; partizani

Nakon Drugog svjetskog rata u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, kao i u ostatku Hrvatske i Jugoslavije podizana su spomen obilježja kao mjesta sjećanja na osobe i događaje što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu. Pod prostorom sjeverozapadne Hrvatske u ovom radu podrazumijevaju se: Grad Zagreb, Zagrebačka županija, Krapinsko-zagorska županija, Varaždinska županija, Koprivničko-križevačka županija i Međimurska županija.

Spomen obilježja predstavljaju mjesta sjećanja u okviru kulture sjećanja. O kulturi sjećanja postoji velik broj radova inozemne i domaće historiografije. Maurice Halbwach razvio je pojam “kolektivnog sjećanja”¹ i pokazao je da je kolektivno sjećanje izuzetno važno za jedno društvo i da je ono ograničeno u prostoru i vremenu i zahtijeva potporu grupe.² Kako se sjećanje prenosi i održava, analizirao je Paul Connerton i zaključio da ako postoji nešto što možemo nazvati društvenim pamćenjem, najvjerojatnije ćemo ga pronaći u komemorativnim ceremonijama.³ Te ceremonije održavale su se na mjestima sjećanja. Pierre Nora opisuje “mjesta sjećanja” (*lieux de mémoire*), u kojima se zadržava osjećaj kontinuiteta, u kojima se pamćenje kristalizira i pronalazi utočište. Po njemu mjesta sjećanja postoje zato što više nema okruženja u kojima je pamćenje stvarni dio svakodnevnog iskustva. Mjesta sjećanja postaju važna upravo u trenutku kada se golemi fond sjećanja u kojem smo nekoć živjeli u prisnom odnosu iscrpio, da bi ga zamijenila rekonstruirana povijest. Mjesta sjećanja proizlaze iz spoznaje da ne postoji nešto poput spontanog pamćenja, te da stoga moramo stvarati archive, obilježavati obljetnice, organizirati proslave, izgovarati posvetne govore i ovjeravati dokumente – jer se pamćenje ne događa samo po sebi. Kad određene manjine stvaraju zaštićene enklave kao čuvane rezerve pamćenja koje se ljubomorno štite, one otkrivaju ono što vrijedi za sva mjesta sjećanja: da bi ih, bez komemorativne budnosti, povijest ubrzo zaboravila. Ti bastioni podupiru naše identitete, ali kad ono što brane ne bi bilo ugroženo, ne bi ni bilo potrebe za njima. Kad bi sjećanja koja ti bastioni (npr. spomenici) štite doista bila živa prisutnost u našim životima, mjesta sjećanja bi bila beskorisna.⁴

1 Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: The University of Chicago Press

2 Halbwachs, M. (1980). *The collective memory*. New York: Harper & Row, Publishers, Inc., str. 50.

3 Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press, str. 71.

4 Nora, P. (1996). *Realms of Memory: Rethinking the French past, Conflicts and divisions*. New York:

Winter i Sivan dali su prednost pojmu “kolektivno sjećanje” (*collective remembrance*) u odnosu na pojam “kolektivno pamćenje” (*collective memory*). Ratovi, vojnici i žrtve rata pamćeni su u ceremonijama, ritualima, kamenu, filmu, stihovima, umjetnosti, odnosno u složenom sklopu narativa. Svi su oni opterećeni težinom događaja: ratovanje dvadesetog stoljeća prožeto je i užasom i čašću, a pravi omjer u predstavljanju ta dva aspekta nikada nije očit. Kolektivno sjećanje na prošla ratovanja, vojnike i žrtve ratova stoga je donkihотовski čin.⁵ U svim zemljama koje su prošle kroz rat, prema Winteru i Sivanu, došlo je do širenja spomenika kao književnih vizualnih ili fizičkih podsjetnika na ratovanje dvadesetog stoljeća. Mnogi su spomenici u posvetama puni samohvale, ali većina ipak nadilazi trijumfalizam koji sponzorira država te zalazi u obiteljsku i egzistencijalnu razinu, gdje se vide mnogi učinci rata na živote običnih ljudi.⁶ Grupa koja posjećuje mjesta sjećanja nasljeđuje ranija značenja povezana s događajem, ali im i pridaje nova značenja. Takva je aktivnost ključna za predstavljanje i očuvanje komemorativnih mjesta. Kada se takve grupe rasprše ili nestanu, mjesta sjećanja gube svoju izvornu snagu i mogu potpuno nestati zaključuje Winter.⁷

Neposredno nakon Drugog svjetskog rata obilježena su ali i stvarana mjesta sjećanja podizanjem spomen obilježja što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu. Njih su podizali mještani nekog mjesta, općine ili grada (na spomenike upisivani “narod”), radnici u tvornicama, društveno političke organizacije, partijske organizacije i pojedinci. Osnivanjem Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) Jugoslavije inicijativu za podizanjem spomenika preuzele su općinske ili republičke organizacije SUBNOR-a, a u rijetkim slučajevima i sam SUBNOR.

Praksa podizanja spomenika u socijalističkoj Jugoslaviji odražavala je dvije središnje preokupacije poslijeratnog društva. S jedne strane, temeljna motivacija, osobito u ranom poraću, proizlazila je iz individualne i kolektivne potrebe obilježavanja masovnog stradanja stanovništva u Drugom svjetskom ratu. S druge strane, uspostavom centraliziranog državnog aparata pod

Columbia University Press, str. 1, 6, 7.

5 Winter, J. i Sivan, E., ur. (2005). *War and remembrance in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press, str. 9, 10.

6 Winter i Sivan, str 8.

7 Winter, J. (2010). *Sites of Memory*, u *Memory, Histories, Theories, Debates*, ur. Radstone S. i Schwarz, B. New York: Fordham University Press, str. 312.

snažnim utjecajem sovjetskog modela (1945. — 1950.) pojavila se potreba oblikovanja službene politike sjećanja kroz institucionalizirane komemorativne i slavljeničke rituale vezane uz antifašističku borbu. Od 1947. njezinu je provedbu preuzeo SUBNOR, čime su rituali i spomenici postali dijelom službene politike sjećanja. Pragmatički cilj centralizacije bio je širenje ideološke propagande i legitimacija novog poretka pod vodstvom KPJ, koja je predstavljena kao ključni čimbenik pobjede. NOR je bio nerazdvojivo vezan uz ideju socijalističke revolucije, što se očitovalo kroz ikonografiju i prateću tekstualnu te vizualnu nadopunu spomeničke plastike – petokraku zvijezdu, srp i čekić te druge simbole.⁸ Prizivanje žrtvi koje su pale radi pobjede bio je ključni element legitimiranja države i režima, a Heike Karge primijetila je da su žrtve bile hijerarhijski podijeljene na “pale borce” i “žrtve fašističkog terora”.⁹ U Hrvatskoj su spomen obilježja što se odnose na osobe i događaje iz Narodno-oslobodilačke borbe podizana do osamostaljenja.

/ Rušenje i uklanjanje spomenika iz javnog prostora – zatiranje sjećanja 1990. — 2000.

Ante Lešaja razlikuje tri oblika uništavanja spomeničke baštine kao dio zatiranja sjećanja na NOB. Prvi se pojavio tijekom 1990-ih i podrazumijevao je fizičko uništavanje spomenika – njihovo potpuno rušenje ili uklanjanje, sustavno oštećivanje ili prepuštanje propadanju zbog neodržavanja. Drugi je novijeg vremena i odnosi se na premještanje spomenika ili kosturnica s izvorne lokacije, čime se briše njihova prvotna simbolika i kontekst. Treći oblik jest prisvajanje spomenika, pri čemu se uklanja izvorno značenje i zamjenjuje novim, što predstavlja oblik povijesnog revizionizma.¹⁰

Prema izvještaju Komisije za očuvanje tradicija NOB-a, povijesnu valorizaciju, izučavanje NOB-a i izdavačku djelatnost pri Republičkom odboru SUBNOR-a od 10. lipnja 1991. godine, već u tom trenutku bilo je gotovo 200

8 Horvatinčić, S. (2014). Spomenici posvećeni radu i radničkom pokretu u socijalističkoj Jugoslaviji. *Etnološka tribina*, 44 (37), str. 157–158.

9 Karge, H. (2014). *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?* Beograd: Biblioteka XX vek, str. 35–36.

10 Lešaja, A. (2024). *Zatiranje povijesne memorije (Spomenici narodno-oslobodilačke borbe i socijalističke revolucije)*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske.

oskrnavljenih, srušenih ili miniranih spomenika i spomen obilježja narodno-oslobodilačke borbe u Hrvatskoj:

U posljednje vrijeme, u zadnjih godinu i pol dana, svjedoci smo učestalih, ne samo preimenovanja naziva ulica, trgova, škola, institucija koje nose imena značajnih događaja i ličnosti iz NOB već i vandalskih pojava skrnavljenja i rušenja spomenika i spomen obilježja NOB-a. Na temelju izvještaja i obavijesti općinskih odbora SUBNOR-a, kao i regionalnih boračkih organizacija prema našim saznanjima u Republici Hrvatskoj cifra oskrnavljenih, srušenih ili miniranih spomenika i spomen obilježja približila se broju 200.

Uz spomenike, na meti su bili nazivi ulica, trgova, škola i drugih institucija. Naveden je taksativno tek mali dio uklonjenih spomen obilježja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj:

U svibnju 1991. u Svetoj Jani, općina Jastrebarsko srušen je spomenik borcima NOR-a; u Koprivnici u toku 3. mjeseca o.g. je sa Trga maršala Tita skinut spomenik palim borcima i premješten na lokaciju bivšeg fašističkog logora "Danica", gdje je bačen u šipražje; na općini Trešnjevka (Zagreb) ispred dječjih vrtića, skinute su i pohranjene u podrumu spomen-bista Kate Dumbović kao i spomen-bista Marijanu Čaviću; skinuta je spomen-bista Savi Kovačeviću, u istoimenoj školi na Ljubljani, na Trešnjevci u Hercegonjinoj ulici otkinuta je natpisna tablica "88. ruža za druga Tita", skinuta spomen ploča metalnom radniku Milanu Gotlihu, omladincu Kolji Komljenoviću, spomen ploče Predragu Herucu u istoimenoj tvornici...

Izveštaj se zaključuje riječima:

Dostojno čuvanje i održavanje spomenika i spomen obilježja NOB-a kao simbola antifašističke borbe, velike hrabrosti, rodoljublja i ogromnih žrtava palih u borbi za slobodu predstavlja i civilizacijski odnos prema antifašističkoj, narodno-oslobodilačkoj borbi i njezinim sudionicima.¹¹

11 *Informacija u vezi rušenja i skrnavljenja spomenika i spomen obilježja NOB-e. 1991. Komisija za očuvanje tradicija NOB-e, povijesnu valorizaciju, izučavanje NOB-a i izdavačku djelatnost, RO*

Spomen obilježja posvećena osobama i događajima što se odnose na Narodno-oslobodilačku borbu bila su uklanjana i rušena. Dio tih uklanjanja napravljen je uz pomoć nadležnih i nenadležnih institucija, a dio su napravili, nepoznati i “nepoznati” počinitelji. Prostor sjeverozapadne Hrvatske kroz čitavo razdoblje trajanja rata nije bio izložen (značajnim) ratnim razaranja niti sukobima, a rat je ipak bio povod i prilika za uklanjanje spomen obilježja.

Gradski ured za zaštitu spomenika kulture i prirode sastavio je 2000. popis spomen obilježja i spomenika antifašističke borbe na području Grada Zagreba (odnosno na području nekadašnjih 14 općina Zagreba i okolice) koje je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode tijekom između 1990. i 2000. godine imao u postupku uklanjanja, odnosno izvršio uviđaj zbog oštećenja. Popis je zajedno s dopisom poslan Židovskoj općini Zagreb. Neka spomen obilježja su, kako se navodi u dopisu, uklonjena bez da je obavješten Zavod. Ukupno je popisano 41 predmet, a neki predmeti se odnose na više spomen obilježja. Na temelju klasifikacijskih oznaka, jedan predmet odnosi se na 1991. godinu, 27 predmeta na 1992. godinu, 5 na 1993. godinu, 4 na 1994. godinu, 3 na 1995. godinu i jedan na 1996. godinu. Iz ovoga vidimo da se najviše uklanjanja, u koje je bio uključen ovaj Gradski ured, provodilo 1992. godine. Samo dva predmeta se odnose na oštećenja, a ostali na uklanjanje ili rušenje. Iz ovih podataka vidimo da su se najviše sustavno uklanjala obilježja 1992. godine.¹²

Slične podatke o velikom broju uklanjanja 1992. (u odnosu na ostale godine) vidimo i iz podataka koji se odnose na tadašnju Općinu Trešnjevka (koja obuhvaća današnje gradske četvrti Trešnjevka Sjever i Trešnjevka Jug). Općinski odbor SUBNOR-a Trešnjevka obavijestio je u svibnju 1992. Republički odbor i Gradski odbor Savez antifašističkih boraca Hrvatske, da je na području Trešnjevke uklonjen jedan spomenik (Veljku Vlahoviću), uklonjene četiri biste i uklonjeno 19 spomen ploča, a da su dva spomenika oštećena. U dopisu je navedeno da je spomenik Veljku Vlahoviću u “zavičajnom muzeju Hrvatske, Matoševa 9”, da su biste u podrumima institucija, a za ostale nije poznato tko ih je uklonio i gdje se nalaze: “od svih uništenih ili oštećenih spomenika i spo-

SUBNOR. Arhiv SABA RH, neinventirano, arhivirano na: <https://archive.org/details/izvjestaj-o-spomenicima-subnor-1991>

- 12 Gradski ured za zaštitu spomenika kulture i prirode. 22. ožujka 2000. Popis spomen obilježja i spomenika antifašističke borbe na području Grada Zagreba koje je Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode tijekom 1990 — 2000. god. imao u postupku uklanjanja, odnosno izvršio uviđaj zbog oštećenja. Klasa: 612-08/00-01/28 mr NG, Ur. Broj: 251-15-05-00-02.

men obilježja, znamo samo tko je i kada skinuo spomenik Veljku Vlahoviću i gdje je pohranjen. Svi ostali su nama nepoznati, odnosno ne znamo koje (tko je, op. a.) uništio i gdje se nalaze.”¹³ Na Trešnjevci je prije 1990-ih podignuto 46 obilježja, uklonjeno ih je 32, a danas postoji još 14 obilježja. Dakle, do svibnja 1992. uklonjena su 24 spomen obilježja (uklonjeno je do tad 52% svih obilježja), a tri četvrtine uklanjanja trešnjevačkih spomen obilježja izvršeno je do svibnja 1992. godine.

U knjizi Rušenje antifašističkih spomenika¹⁴ iz 2002. tek za neznatan broj spomen obilježja naveden je točan datum ili barem godina uklanjanja ili oštećivanja spomenika pa je najčešće navedeno zatečeno stanje. Samo za 23 spomen obilježja na području sjeverozapadne Hrvatske naveden je datum ili godina uklanjanja ili oštećenja.¹⁵

U zagrebačkom Parku Veljka Vlahovića (danas Park stara Trešnjevka) otkriven je 1988. godine spomenik narodnom heroju i dobrovoljcu Španjolskog građanskog rata Veljku Vlahoviću (1914. — 1975.). Spomenik je djelo kipara Luje Lozice.¹⁶ Tri godine kasnije, spomenik je omotan i prekriven, a Mjesnoj zajednici Trešnjevka upućen je zahtjev za uklanjanjem jer, kako zaključuje novinar Večernjeg lista, “kakve veze ima stari zagrebački kvart u kojem su trešnje mirisale davno, davno prije jugo-socijalizma s Veljkom Vlahovićem?”¹⁷ Spomenik je uklonjen 15. siječnja 1992. godine, a članovima Općinskog odbora SUBNOR-a Trešnjevka na upit zašto je spomenik uklonjen odgovoreno je “da je prijetila opasnost da ga netko ne uništi, zašto su bile i prijetnje”.¹⁸ U Đurđevcu je 1992. iz sličnog razloga uklonjen spomenik palim borcima koji je stajao na mramornom postolju. Demontiran je i sklonjen zbog navodne dojave o miniranju, a malo je nedostajalo da skulptura postane sekundarna sirovina.¹⁹

13 Izvještaj o stanju spomenika, spomen obilježja i promjeni raznih naziva. 1992. Opć. odbor SUBNOR-a Trešnjevka. Arhiv SABA RH, neinventirano, arhivirano na: <https://archive.org/details/izvjestaj-o-stanju-spomenika-tresnjevka>

14 Hrženjak, J., ur. (2001). *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990 — 2000*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske, str. XIII, XIV (nisu numerirane stranice predgovora)

15 Hrženjak, 2002, str. 85—93, 94—97, 115—120, 249—254, 291—345.

16 *Večernji list*, 25.IX.1988., god XXXII, br. 9022., str 1 i 3.

17 *Večernji list*, 12.XI.1991., god XXXV, br. 10142., str 15.

18 *Informacija o uklanjanju spomenika*. 1992. Opć. odbor SUBNOR-a Trešnjevka. Arhiv SABA RH, neinventirano, arhivirano na: <https://archive.org/details/informacija-o-uklanjanju-spomenika-veljko-vlahovic-tresnjevka>

19 *Večernji list*, god. XLIV, br. 13074, 23.II.2000., str. 18, 19.

Rušenje i uklanjanje spomen obilježja 1992. bilo je dio svakodnevice. Spomenik Vladimiru Nazoru, na zagrebačkom Tuškancu srušen je u noći s 10. na 11. travnja 1992. godine. Nepoznate osobe te noći su se iskrcale iz kamiona, čvrstim užetom privezale donji dio statue za vozilo i trzajem ga srušili. O događaju tobože nema svjedoka, iako su se jugozapadno na 150 koraka udaljenosti nalazila dva stražarska mjesta osiguranja kuće Franje Tuđmana, a sjeverno 200 metara od spomenika dva značajna objekta MUP-a.²⁰ Zagrebačka policija izvijestila je dan kasnije da je spomenik pao sam i da je pad “vjerojatno ubrzao i jak vjetar koji je puhao posljednjih dana”, a dežurni u policiji je prokomentirao: “Bože moj, pa zašto bi netko nasrnuo na spomenik Nazoru!? Pa on je naš hrvatski pjesnik. Nije bilo nikakve sile.”²¹ Rušenje se dogodilo nekoliko sati nakon što je HSP u Zagrebu proslavio godišnjicu osnutka NDH, a scene sa zagrebačkih ulica opisao je Ivan Zvonimir Čičak: “Gotovo zastrašujuće bilo je u petak gledati zagrebačke golobrade mladiće, uglavnom srednjoškolce, kako hodaju zagrebačkim ulicama i urlaju ‘Za dom, spremni’ i podižu ruke na fašistički pozdrav.”²² Spomenik je naknadno popravljen i ponovno postavljen.

Spomenik u središnjem parku u Dugom Selu podignut je 1950. kao spomen poginulim borcima i žrtvama fašističkog terora dugoselskog kraja. Pet godina kasnije u njegovom podnožju sagrađena je kosturnica i u nju su preneseni kosti 81 borca 21. srpske divizije i 42. makedonske brigade. Spomenik i kosturnica su obnovljeni 1973. i na stražnju stranu spomenika su upisana imena boraca čiji su posmrtni ostaci preneseni u kosturnicu. Spomenik je bio na meti napada od 1990., miniran je i lakše oštećen 10. siječnja 1992. godine. Na spomenik su bili ispisani grafiti: “HOP / U / ANTE / ZA DOM / USTAŠA”. Na glavu figure partizanskog borca, stavljena je 1994. vreća i na njega su ispisane četničke oznake. Postojali su i zahtjevi za uklanjanjem spomenika koji su se pozivali na žrtve 21. divizije. Gradski zavod za zaštitu i obnovu spomenika kulture i prirode donio rješenje o njegovom uklanjanju 1992. godine, ali zahvaljujući upornosti bivših boraca NOB-a spomenik nije uklonjen.²³

Vjerojatno je da su rušitelji spomenika shvatili da nije dovoljno fizički ukloniti spomenik, jer bi mogao biti vraćen ili u najboljem slučaju deponiran,

20 *Slobodna Dalmacija*, godina XLIX, broj 14876, 2. svibnja 1992., str. 12.

21 *Večernji list*, god. XXXVI, br.10290, 11.IV.1992., str. 5; *Večernji list*, god. XXXVI, br.10291, 12.IV.1992., str. 12.

22 *Slobodna Dalmacija*, godina XLIX, broj 14860, 13. travnja 1992., str. 10.

23 *Večernji list*, 9.II.1994., god XXXVIII, br. 10939., str 11.; Hrženjak, 2002, str. 295.

pa su u nekim slučajevima upotrebljavali i eksploziv za rušenje. U Ivancu Bistranskom, pored Zaprešića, u noći 6. kolovoza 1992. eksplozivom je srušen spomenik podignut u znak sjećanja na osnivanje Omladinskog bataljona Zagrebačkog partizanskog odreda, borbu Omladinskog bataljona Zagrebačkog partizanskog odreda te poginule borce u toj borbi i na tom mjestu 36 obješenih taoca iz zagrebačkih zatvora zbog te borbe. Spomenik je ranije te godine bio zasut rafalom iz vatrenog oružja čime je bio oštećen, a u eksploziji je u potpunosti uništen.²⁴

U Zagrebu je devedesetih godina eksploziv postavljen ispod dva spomenika. U zagrebačkom Vrapču 9. rujna 1995. godine, oko dva sata ujutro, stanovnike Vrapčanske ulice (u blizini kućnog broja 217a) probudila je snažna eksplozija. Eksploziv je postavljen kod spomenika NOB-a koji se sastojao od postamenta na kojem su se nalazile spomen ploče s imenima poginulih boraca i žrtava fašističkog terora i statue partizanskog borca na postamentu. Postament je neznatno oštećen, a statua je zbog eksplozije odvojena od postamenta i uklonjena.²⁵ Nepunih godinu dana kasnije, 11. kolovoza 1996. godine u 4 sata i trideset minuta iza ponoći detoniran je eksploziv postavljen ispod spomenika Većeslava Holjevca, narodnog heroja, nositelja partizanske spomenice i zagrebačkog gradonačelnika od 1952. do 1962. godine. Oštećeno je postolje spomenika, a zbog armiranog betona šteta nije bila velika. Zamjenik načelnika zagrebačke policije Vladimir Faber eksploziju je ocijenio kao vandalski čin.²⁶

U nekim slučajevima uništavanje spomen obilježja bio je barbarski čin pojedinaca. Devedesetih su nepoznati počinitelji "ispilali na komadiće".²⁷ skulpturu Josipa Broza Tita, rad akademskog kipara Luje Lozice, izloženu u Šubićevoj ulici u Zagrebu. Spomen ploču posvećenu radnicima zagrebačke tvornice Siemens (danas Končar), poginulim u Narodnooslobodilačkoj borbi, jednu od prvih podignutih u Zagrebu nakon rata, uništili su radnici Generatora "prilikom pijanstva u '90-ima. Sama ploča se nalazila na staroj zgradi Siemens-a i bila je prilično velika. Nakon devastacije ostaci ploče su bačeni u

24 Šimunković (2019). *Naslijeđe revolucije*. Zaprešić: Proksima i UABA Zaprešića i okolnih općina, str. 151; *Večernji list*, god. XXXVI, o8.VIII.1992., br. 10405, str. 48;

25 *Večernji list*, 10.IX.1995., god. XXXIX, br. 11499., str 30.

26 *Večernji list*, god. XL, br.11825, 12.VIII.1996., str. 4;

27 Lešaja, A. (2012). *Knjigocid – uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb: Profil knjiga i Srpsko narodno vijeće, str. 42.

smeeće.”²⁸ Kuća Titovih roditelja u Kupincu u šumi Kranjica gdje su živjeli od 1912. godine kad su odselili iz Kumrovca, a koja je bila memorijalni muzej prije 1990-ih, spaljena je do temelja.²⁹

Spomen obilježje s bistom Miloja Pavlovića uklonjena je iz osnovne škole u zagrebačkoj Peščenici koja je nosila njegovo ime. Uz bistu su uklonjeni i uništeni stihovi koji su bili vezani uz njega i strijeljane kragujevačke učenike. Škola je istovremeno preimenovana u Osnovnu školu “Mile Budak”.³⁰ Miloje Pavlović bio je profesor i direktor Muške gimnazije u Kragujevcu, koji je 21. listopada 1941. odbio ponudu njemačkih okupatora i srpskih kvislinga da mu se spasi život, i koji je stao u stroj sa svojim đacima i zajedno s njima ubijen u odmazdi.³¹

Bizarna je vremenska podudarnost uklanjanja biste Skendera Fabkovića (Samobor, 1826. — Krapina, 1905.) iz dvorišta samoborskih srednjih škola i uklanjanja nepoćudnih bista narodnih heroja i partizana. Skupština grada Zagreba na sjednici od 12. srpnja 1991. donijela je odluku o ukidanju Školskog centra “Skender Fabković” i osnivanju triju novih škola: Obrtničke i industrijske škole za strojarstvo i elektrotehniku Samobor, Ekonomske škole i Gimnazije Samobor. Paralelno s uklanjanjem imena, iste godine je uklonjena bista Skendera Fabkovića.³²

Uklanjanje spomen obilježja najčešće je bila inicijativa pojedinaca ohrabrenih time što nije bilo poznatih slučajeva kažnjavanja ili sankcioniranja osoba koje su nezakonito uništavale ili uklanjale spomen obilježja. Zbog toga se u novinskim člancima ili dopisima govori najčešće o zatečenom stanju. Rijetki su slučajevi da su zabilježeni točni datumi uklanjanja ili rušenja spomen

28 Elektroničko pismo A.P. autoru, 5. siječnja 2024.

29 Hrženjak, 2002, str. 299.

30 Dopis Gradskom odboru SUBNOR-a, komisiji za tradicije. 1992. Općinski odbor SUBNOR-a Peščenica. Arhiv SABA RH, neinventirano, arhivirano na: <https://archive.org/details/dopis-oo-subnor-pescenica-komisiji-za-tradicije>. Od 1994. godine škola nosi naziv Osnovna škola Lovre pl. Matačića.

31 Kačavenda, P., ur., et al. (1982). *Narodni heroji Jugoslavije, knjiga N/Ž*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, str. 79.

32 Povijest strukovne škole Samobor, <https://www.strukovnasamobor.hr/skola/povijest> pristupljeno 22.6.2025.; Ispravljena nepravda, Glasnik-SSN, 6.10.2009., <http://www.samoborskiiglasnik.net/atrakcije.asp?datum=20091006>, pristupljeno: 22.6.2025.; FABKOVIĆ, Skender. Hrvatski biografski leksikon (1983 — 2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 22.6.2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/fabkovic-skender>>

obilježja poput datuma uklanjanja biste Josipa Kulušića u Zagrebu ili uništavanja spomenika u Dugom Selu. Bista Josipa Kulušića uklonjena je 2./3. svibnja 1993. o čemu doznajemo iz jednog dopisa.³³ Iz novinskog članka saznajemo da je u Dugom Selu u noći s 4. na 5. veljače 1994. godine ispred zgrade općine uništen spomenik poginulim borcima i žrtvama fašizma. Mramorna ploča je iščupana iz svog ležišta i prilikom pada je prepolovljena.³⁴

Značajan je i broj spomenika koji su srušeni, a na njihovo mjesto postavljeni spomenici posvećeni ratu devedesetih kako vjerojatno nikome ne bi palo na pamet ponovno tražiti obnovu spomenika NOB-a. Spomenik u Gorici Svetojanskoj, posvećen tridesetorici boraca koji su poginuli na tim području zajedno sa skulpturom partizana su srušeni i uništeni u svibnju 1991. godine, a na tom mjestu “podignut je spomenik braniteljima Domovinskog rata”.³⁵ U Novakima, danas u sastavu grada Sveta Nedjelja, na Uskrs 1991. srušen je u potpunosti spomenik podignut u čast poginulih boraca i žrtava fašizma, na njegovo mjesto kasnije je postavljen križ, a na postamentu natpis: “Svim poginulim braniteljima Hrvatske”.³⁶ U Samoboru je krajem rujna 1991. godine ispred vojarnje koja je nosila ime “7 sekretara SKOJ-a” nestalo svih sedam brončanih bista. Nakon toga su uklonjena sva mramorna postolja, a na to mjesto postavljen je u listopadu 1996. spomen križ “palima za Hrvatsku”. U listopadu 2024. područje oko križa nazvano je “Park Odreda veze Zapovjedništva Zbora narodne garde”, a desno uz križ je postavljen spomenik posvećen toj vojnoj jedinici.³⁷ U centru Pokupskog, u parku nalazio se spomenik podignut u spomen poginulim borcima NOB-a koji je uklonjen, a na njegovom mjestu postavljen je spomenik “braniteljima Domovinskog rata”.³⁸ U Vrapču, na Piškorovom brijegu, uklonjena je spomen ploča obješenim taocima u odmazdi i spomen obilježje, a postavljena ploča s natpisom: “Za sve poginule za Hrvat-

33 Policijskoj upravi grada Zagreba. 1993. Savez antifašističkih boraca RH, Gradska skupština Zagreb. Arhiv SABA RH, neinventirano, arhivirano na: <https://archive.org/details/dopis-povodom-uklanjanja-biste-josipa-kulusica>

34 Večernji list, 8.II.1994., god XXXVIII, br. 10938., str 10.

35 Hrženjak, 2002, str. 300.

36 Hrženjak, 2002, str. 304.

37 Hrženjak, 2002, str. 305; Samoborski list, godina VI (92), broj 154, 12. listopada 1996., str. 3; Kirschenheuter, E.: Otvoren Park Odreda veze ZZNG, Radio Samobor, 7. listopada 2024., <https://www.radiosamobor.hr/2024/10/05/otvoren-park-odreda-veze-zzng/>, pristupljeno 27.7.2025.

38 Hrženjak, 2002, str. 312.

sku” i raspelo.³⁹ Kod osnovne škole u Vrapču uklonjena je bista Pavla Lončarića po kome se zvala škola, a na postolje biste postavljeno je spomen obilježje “posvećeno Domovinskom ratu”.⁴⁰ U Bregani je na inicijativu HDZ-a Bregana i izvršenje od strane MZ Bregana na čijem čelu je tada bio Franjo Filipović, na spomeniku prebrušena ploča na kojoj su bila ispisana 24 imena i prezimena palih boraca i žrtava fašističkog terora. Nakon brušenja ispisan je novi naziv: “Onima koji sebe dadoše Hrvatskoj”.⁴¹ U Hrašćini u Hrvatskom zagorju za 500 maraka vandali su traktorom s postamenta srušili skulpturu partizana, autora Vanje Radauša. Skulpturu su djelatnici “Komunalca” iz Konjšćine odvezli, a kasnije je navodno rastaljena. Spomen ploča sa zvijezdom petokrakom je uklonjena, a na postament je postavljena brončana ploča s hrvatskim grbom i natpisom: “Svima palima za Hrvatsku”.⁴²

Bilo je slučajeva u kojima su postavljeni spomenici ili spomen ploče što se odnose na poginule u ratu devedesetih neposredno uz spomenike ili spomen ploče podignute u čast palih boraca i žrtava fašizma. U zaprešićkom kraju takva spomen obilježja su dodana u Zdencima, Jakovlju, Kraljevom Vrhu. S druge strane, u istom kraju su uklanjani spomenici ili spomen ploče podignute u čast palih boraca i žrtava fašizma, a izrađivane nove u kojima su dodani ustaše, domobrani i ostali kvislinzi poginuli za vrijeme rata, a ponekad i poginuli u prvom svjetskom ratu i ratu devedesetih u Hrvatskoj. U zaprešićkom kraju takva spomen obilježja podignuta su u Drenju i Ključu.⁴³

S mnogih spomenika na kojima se nalazila zvijezda petokraka ona je uklonjena, a u nekim slučajevima postavljen je grb umjesto zvijezde poput onih spomenika u Koprivničkim Bregima, Donjoj Dubravi, Gardinovcu, Kostanjevcu, Bregani, Kravarskom, Jakovlju i drugdje.⁴⁴

Najveći broj spomen obilježja uklonjen je bez posredovanja nadležnih institucija ili barem onih koje bi ostavljale privid nadležnosti. Na taj način uklonjenih ili srušenih spomen obilježja bilo je najviše jer su počinitelji

39 Hrženjak, 2002, str. 339.

40 Šimunković M. i Delač, D. (2013). *Sjećanje je borba*. Zagreb: SABA RH i Alerita. Str. 335; Hrženjak, 2002, str. 340.

41 *Samoborski list*, godina IV (90), br. 67, 14. svibnja 1994., str 11; Hrženjak, 2002, str. 308.

42 *Večernji list*, god. XLIV, br. 13173, 5.VI.2000., str. 7, <https://www.opcina-hrascina.hr/paljenje-svijece-povodom-dana-neovisnosti-08-10-2019/> i <https://www.opcina-hrascina.hr/paljenje-svijeca-za-poginule-branitelje/>

43 Šimunković, 2019, str. 25, 30—31, 34—35, 126, 134.

44 Hrženjak, 2002, str. 89, 116, 117, 303, 308, 312; Šimunković, 2019, str. 125—126.

očekivali da ta uklanjanja nitko neće dovoditi u pitanje. Bilo je i slučajeva kada su odluke o uklanjanju spomenika donosile institucije koje uopće nisu bile nadležne za uklanjanje. U Samoboru je 21. prosinca 1952. godine Savez boraca NOR-a grada Samobora podignuo spomenik Palim borcima u narodnooslobodilačkom ratu. Skulptura partizana, autora Nikole Njirića postavljena je na tadašnjem Trgu Pavla Videkovića koji je 1900-ih preimenovan u Trg Matice hrvatske. U subotu 26. ožujka 1994. godine spomenik je uklonjen s postolja. Uklanjanje je tražio samoborski ogranak Matice hrvatske od 1992. koji je smatrao da je riječ o simbolu komunizma kojem, po njima, nije bilo mjesto na trgu Matice hrvatske, već su ga htjeli premjestiti u perivoj Anindol. Grad Samobor administrativno je pripadao Zagrebu od studenog 1990. godine do 1. siječnja 1993. godine kad mu je vraćena samouprava sa statusom grada. Gradonačelnik grada Zagreba Branko Mikša potpisao je 22. ožujka 1994. nalog za uklanjanje tog spomenika iako, bez obzira na formalnosti oko razdruživanja, Samobor više nije spadao u nadležnost Zagreba. Skulptura borca deponirana je u građevinsko poduzeće M-COM zajedno s poprsjem Josipa Preskara (uklonjenog sa zagrebačkog Petretičevog trga) i ostacima skulpture "Stablo" (uklonjene s velikogoričkog Radićevog trga) za iznos od 16.637.956 hrvatskih dinara. Spomenik je uklonjen prema rješenju Gradskog sekretarijata za graditeljstvo, komunalne i stambene poslove, promet i veze grada Zagreba od 28. prosinca 1993. u kojem među ostalim stoji: "Odobrava se Matici hrvatskoj – ogranak Samobor premještaj spomenika Borac sa Trga Matice hrvatske u Perivoj Anidola u Samoboru". Skulptura je zatim prenesena u Gliptoteku, a nakon toga u samoborski muzej.⁴⁵ Skulptura je 2000. godine vraćena na mjesto s kojeg je uklonjena.

/ Preimenovanje naziva ulica i javnih institucija

U gradu Zagrebu od ukupno 337 ulica i trgova, koliko ih je do devedesetih godina nosilo nazive što se odnose na osobe ili događaje iz NOB-a ili iz revolucionarnog pokreta, 2014. godine ih je samo 99 nosilo ta imena, što znači da je preimenovano 70,62% ulica i trgova. Od ukupno 177 javnih institucija, koliko

⁴⁵ Samoborski list, godina IV (90), br. 64, 2. travnja 1994., str 3; Samoborski list, godina IV (90), br. 65, 16. travnja 1994., str 4; Samoborski list, godina IV (90), br. 66, 30. travnja 1994., str 3; Samoborski list, godina IV (90), br. 67, 14. svibnja 1994., str 11.

ih je nosilo nazive što se odnose na osobe ili događaje iz NOB-a ili iz revolucionarnog pokreta, 2014. godine ih je samo 22 nosilo ta imena, što znači da je preimenovano 87,57% javnih institucija.⁴⁶ Od 2017. godine smanjen je broj ulica i trgova koje nose ime po herojima antifašističke borbe za jedan trg. Gradski zastupnici s liste Brune Esih uvjetovali su zagrebačkom gradonačelniku Milanu Bandiću većinu u Gradskom vijeću nakon izbora 2017. godine preimenovanjem Trga maršala Tita. Prvog rujna 2017. preimenovan je Trg maršala Tita u Trg Republike Hrvatske.⁴⁷ Inicijative i skupovi za promjenu naziva Trga maršala Tita postojali su od 2008. godine, a na njih su antifašisti od samih početaka odgovarali prosvjedima:

Pod parolom “Zločin je zločin” prvi skup s oko tisuću sudionika organizirala je tzv. građanska inicijativa “Krug za trg”, s dvjestotinjak sudionika, a drugi s dvjestotinjak sudionika Udruga mladih antifašista Zagreba na čelu s predsjednikom Mariom Šimunkovićem, na čijim je transparentima pisalo “Smrt fašizmu” i “Fašizam? Ne, hvala”.⁴⁸

U Samoboru je 1990-ih godina preimenovan još veći postotak ulica i trgova koje su nosili nazive što se odnose na osobe ili događaje iz NOB-a ili iz revolucionarnog pokreta nego što je preimenovano u Zagrebu. Do 1990-ih godina bilo je najmanje 59 ulica koje su nosile nazive po značajnim osobama ili događajima iz NOB-a u gradu Samoboru.⁴⁹ U veljači 1992. pokrenut je val preimenovanja ulica i trgova. U *Samoborskom listu* izašli su 15. veljače prijedlozi promjena nešto manje od pedeset naziva ulica i trgova, od kojih je najveći dio bio vezan uz predratni revolucionarni radnički pokret (sekretari SKOJ-a), uz NOB (poginuli borci, narodni heroji i događaji iz NOB-a), socijalizam i Jugoslaviju (Bratstvo i jedinstvo, 29. novembar) ili je jednostavno imalo neprimjerene nazive prema nečijem mišljenju (Banatska ulica). Neki od konkretnih prijedloga bili su: ulicu Božidara Adžije preimenovati u Goransku ulicu, ulicu 9. maja preimenovati u Istarsku ulicu, ulicu Ivana Gorana Kovačića preime-

46 Šimunković i Delač, 2014, str. 508—509.

47 Titov trg u Zagrebu preimenovan u Trg Republike Hrvatske, 1.9.2017., <https://www.slobodnaveropa.org/a/28709122.html> (pristupljeno 22.8.2025.); Prihvaćen prijedlog preimenovanja: Trg maršala Tita otišao u povijest, 1.9.2017., <https://www.vecernji.hr/zagreb/zagreb-trg-maršala-tita-milan-bandić-1191560> (pristupljeno 22.8.2025.)

48 Za i protiv Tita, *Glas antifašista* 54, 25. veljača 2008., str. 4.

49 Istraživanje autora

novati u ulicu kralja Držislava itd.⁵⁰ Ti prijedlozi nisu naišli na odobravanje svih građana i bilo je otpora, pogotovo za preimenovanje ulice Ivana Gorana Kovačića. U idućem broju *Samoborskog lista*, 29. veljače, izašli su novi prijedlozi, više u prvom dijelu, ali i imena članova komisije. U komisiji za preimenovanje ulica bili su: odvjetnik Josip Pinezić kao predsjednik komisije i članovi: počasni gradonačelnik Ivica Sudnik, pjesnik Joža Prudeus, profesorica Ranka Novosel i profesor Stjepan Herceg. Neki od prijedloga u drugom valu bili su: ulicu Janka Staničića preimenovati u ulicu Vladimira Ruždaka, ulicu Vladimira Nazora preimenovati u ulicu Vjekoslava Noršića, ulicu Tatjane Marinić preimenovati u Basaričekovu ulicu, ulicu Rade Končara u ulicu Ivana Pavla II (osobu koja je u tom trenutku bila živa) itd. Uz to, jedini povratak "otpisanih" bio je prijedlog da se odvojak ulice Ivana Mažuranića preimenuje u ulicu Ivana Gorana Kovačića.⁵¹

Nisu svi od prijedloga prošli, a neki su izmijenjeni. Vjerojatno su sve ulice osim ulice Augusta Cesarca u jednom trenutku bile na listi prijedloga za uklanjanje, a šest prijedloga s liste ipak je zadržalo svoje ime ili dobilo drugu lokaciju. Danas postoje još samo ulice koje nose imena Janka Staničića, Božidara Adžije, Augusta Cesarca, Ivana Gorana Kovačića, Vladimira Nazora, Tatjane Marinić i 9. svibnja (nekadašnja 9. maja). Zadržano je 7 od 59 naziva, odnosno preimenovano je 88,13% naziva ulica.⁵² Uz to preimenovano je i dvadesetak odvojaka tih ulica koji su dobili najčešće drugi naziv od onog kojeg je dobila ulica. Npr. Ulica braće Bedek preimenovana je u Ulicu Mirka Bogovića. Prvi odvojak te ulice (Braće Bedek I. odvojak) preimenovan je u ulicu Antuna Nemčića, a drugi odvojak (Braće Bedek II. odvojak) preimenovan je u ulicu Vjekoslava Babukića.⁵³

50 Prijedlog novih naziva ulica I. dio, *Samoborski list*, godina II, broj 11, 15. veljače 1992., str. 5.

51 Novi nazivi samoborskih ulica (prijedlog) II. dio, *Samoborski list*, godina II, broj 12, 29. veljače 1992., str. 3; O imenima ili: Nije pravo vrijeme, ali...bedak koristi pravu zgođu, *Samoborski list*, godina II, broj 12, 29. veljače 1992., str. 3

52 Istraživanje autora

53 Kipčić, V., ur. (1993). Plan grada Zagreb – Centar Črnomerec Dubrava Maksimir Medveščak Novi Zagreb Peščenica Samobor Sesvete Susedgrad Trešnjevka Trnje Velika Gorica Zaprešić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str 38.

/ Bilanca uklanjanja i rušenja spomenika

Prema podacima koje je prikupio Savez antifašističkih boraca Hrvatske na temelju podataka mjesnih boračkih organizacija, iz ožujka 1997. godine, u Hrvatskoj su do 1990. podignuta, kako se navodi, točno 4.073 spomen obilježja NOB-a. Od toga su, prema tadašnjim informacijama, uništena 2.964 obilježja od čega 16 spomenika A kategorije i 721 spomenik B kategorije.⁵⁴ Isti podatak pojavljuje se i u *Informativnom biltenu* Saveza antifašističkih boraca iz ožujka 1997. godine:

Sa koliko se, bijesa i mržnje, određene snage odnose prema spomenicima NOB-a govori podatak da je od 4.073 podignuta spomenika ili obilježja uništeno 2.964 od toga 16 spomenika "A" kategorije i 721 spomenik "B" kategorije.⁵⁵

U idućem broju *Biltena* pribrojana je brojka od još tri srušena spomenika:

Zar ih nije ionako previše uništeno? Brojka je iznosila, do pred neki dan, 2.964 srušenih spomenika. No toj brojci treba dodati nažalost tri nanovo srušenih obilježja, onog u Trogiru, Brodancima i na Karlovačkom židovskom groblju. Od 4.073 spomenika namjerno je srušeno 2.964.⁵⁶

Toj brojci u narednom *Biltenu* pribrojana su još dva srušena spomenika:

U prošlom broju obavijestili smo Vas o tri nasilja nad raznim spomenicima iz NOB-e, odnosno na Židovskom groblju u Karlovcu. Tako, nažalost, još uvijek ide iz dana u dan. Do pred neki dan broju 2.964 dodijeljen novi podatak – srušena su još dva spomen obilježja iz NOB-a. Ovaj puta na udaru je bio, već ranije oštećen, spomenik u Glavicama kod Sinja. Nepoznata osoba (sigurno nekom poznata) eksplozivom je dokrajčila ovaj spomenik. Sa nekoliko kilograma, privrednog eksploziva, spomenik je u cijelosti uništen. Od eksplozije oštećene su četiri obiteljske kuće i dva osobna automobila. Očevid su izvršili djelatnici MUP-a Splitsko-dalmatinske žu-

54 *Večernji list*, 10.V.1998., god XLII, br. 12440., str 2.

55 Na svako, pa i srušeno obilježje NOB-a "makar po jedan cvijet", *Informativni bilten* 9, ožujak 1997., str. 2.

56 Kada će to prestati, *Informativni bilten* 9, rujan 1997., str. 3.

panije, ali o počinitelju, kao obično, nema nikakvih podataka. Gotovo istovremeno u Rakitju nedaleko Zagreba, izgleda da je netko dokazivao svoje domoljublje, iskaljujući svoju pomirbu na spomen obilježju iz NOB-a.⁵⁷

Dva broja kasnije, brojka se u *Biltenu* ponovno spominje, ali ovog puta identična kao iz prvog izvješća bez pribrojanih pet uklonjenih spomen obilježja.”⁵⁸

Ovo istraživanje pretočeno je u knjigu, četiri godine kasnije, odnosno 2001. godine. Savez antifašističkih boraca Hrvatske ustanovio je da je u razdoblju od 1945. do 1990. godine u gradovima i selima širom Hrvatske podignuto oko 6.000 antifašističkih spomen obilježja, a od toga je, prema nepotpunim podacima, od 1990. do 2000. godine srušeno, oštećeno, oskvrnuto ili uklonjeno od pogleda 2.964 spomen obilježja među kojima su 731 spomenik i druga spomen obilježja od velike umjetničke i kulturno povijesne vrijednosti i 2.233 različitih spomen obilježja koja predstavljaju uz pijetet prema žrtvama i humanističke vrijednosti za lokalne sredine, za obitelji, za potomstvo.

Ako podatke usporedimo s brojkama iz ožujka 1997. čini se da zbog ukupne brojke od 2.964 uklonjena, oštećena ili oskvrnuta spomen obilježja nisu nakon 1997. godine popisana uklonjena, oštećena ili oskvrnuta spomen obilježja. Ipak, ako pogledamo konkretne primjere, popisani su i spomen obilježja oštećena zaključno s 2001. poput spomenika u mjestu Lukavec na kojem je 2000. godine skinuta zvijezda i oštećena ploča, biste sestara Baković u Zagrebu gdje je 2001. godine s konzole strgnuta bista Zdenke Baković, grobnica Narodnih heroja na Mirogoju koja je minirana 1. veljače 2001. godine itd.⁵⁹

Iz podataka iz knjige vidimo da je stopa uništavanja ili oštećivanja spomen obilježja NOB-a između 1990. i 2000. godine u odnosu na broj podignutih spomenika do 1990. godine bila između 27% i 90%. Na području Varaždinske županije do 1990. godine podignut je 71 spomenik, 68 spomen ploča, 8 spomen bista i 6 drugih spomen obilježja, odnosno ukupno 153 spomen obilježja. Od toga uništeno je ili oštećeno 41 spomen obilježje (27%).⁶⁰ Na području Međimurske županije do 1990. godine podignuto je 34 spomenika i 31 spomen

57 Hoće li jednom prestati...?, Informativni bilten 10, rujan 1997., str. 2.

58 Svečana sjednica Saveza antifašističkih boraca županije Primorsko-goranske, *Informativni bilten* 12, ožujak 1998., str. 4.

59 Hrženjak, 2001, str. 311, 319, 331

60 Hrženjak, 2002, str. 249—254.

ploča, odnosno ukupno 65 spomen obilježja. Od toga uništeno je ili oštećeno 19 spomen obilježja (30%).⁶¹ Na području Krapinsko-zagorske županije do 1990. godine podignut je 41 spomenik, 14 spomen ploča, 6 kosturnica i 1 spomen dom, odnosno ukupno 62 spomen obilježja. Od toga uništeno je ili oštećeno 21 spomen obilježje (34%).⁶² Na području Koprivničko-križevačke županije do 1990. godine podignuto je 150 spomen obilježja. Od toga uništeno je ili oštećeno 59 spomen obilježja (39%).⁶³ Na području Grada Zagreba i Zagrebačke županije do 1990. godine podignuto je ukupno 1.293 spomen obilježja. Od toga uništeno je ili oštećeno 1.159 spomen obilježja (90%). Ta brojka uključuje 211 uklonjen ili oštećen spomenik (Zagreb: 73, Zagrebačka županija: 138), 76 uklonjene ili oštećene spomen biste (Zagreb: 61, Zagrebačka županija: 15), 164 uklonjene ili oštećene spomen ploče, promijenjena imena 73 škole, promijenjena imena 40 mjesnih zajednica, promijenjena imena 580 ulica i trgova po Zagrebu i okolici i prestanak rada 15 memorijalnih stalnih ili povremenih izložbenih postava.⁶⁴

Brojke za grad Zagreb i Zagrebačku županiju značajno odudaraju od prosjeka. Iz podataka je vidljivo da su u spomen obilježja uračunati nazivi škola, mjesnih zajednica, ulica i trgova te memorijalnih muzeja što u drugim županijama nije uračunato u broj uklonjenih niti podignutih spomen obilježja. Dakle, uračunato je 708 obilježja NOB-a koja ne spadaju u spomen obilježja kojima se knjiga bavila. Ako uzmemo podatke uklonjenih spomenika, spomen ploča i bista koje se odnose na Grad Zagreb, prema podacima iz 2001. godine uklonjeno je ili oštećeno 73 spomenika, 61 bista i dio od 164 spomen ploča koje su objedinjeno navedene za grad i županiju.

Prema istraživanju iz 2014. godine u gradu Zagrebu uklonjeno je do tada 26 spomenika, 156 spomen ploča i 64 poprjsja. Ta brojka ne uključuje oštećena spomen obilježja jer za spomen obilježja koja su 2014. bila na lokaciji gdje su podignuta (ili premještena na drugu lokaciju) nije utvrđivano stanje ili stupanj oštećenja zbog čega se ti podaci ne mogu usporediti s onima iz knjige Rušenje antifašističkih spomenika.⁶⁵ Prema istraživanju koje je autor nastavio i nakon 2014. godine, upotpunjen je broj podignutih i uklonjenih, dosad

61 Hrženjak, 2002, str. 115.

62 Hrženjak, 2002, str. 94—97.

63 Hrženjak, 2002, str. 85.

64 Hrženjak, 2002, str. 294.

65 Šimunković M. i Delač, D. (2014). *Sjećanje je borba*. Zagreb: SABA RH i Alerta, str. 507.

nepopisanih spomen obilježja. Od ukupno 512 spomen obilježja (spomenika, spomen ploča i poprsja/bisti i drugih spomen obilježja (reljefa, spomen grobnica i skulptura), koliko ih je podignuto na području grada Zagreba do 2015. godine, uklonjeno je do svibnja 2025. godine čak 276 spomen obilježja, odnosno 53,91%.⁶⁶ Ta brojka od 512 spomen obilježja uključuje 3 spomen obilježja podignuta nakon 1991. godine, odnosno sva tri su podignuta 2015. godine. Dva spomen obilježja u Dotrščini su podignuta 1991. godine, a ona su gotovo sigurno računata u broji podignutih spomenika do 1990. godine.

S obzirom da u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika* nije jasno naznačeno koliko je spomen obilježja od 1.293 podignuto u Gradu Zagrebu do 1990. godine, a koliko u Zagrebačkoj županiji, ne može se utvrditi koliko spomen obilježja koja su postojala uopće nije popisano. Ako oduzmemo od 1.293 spomen obilježja 708 naziva škola, mjesnih zajednica, ulica i trgova te memorijalnih muzeja, dolazimo do podatka da je, prema popisivačima u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika* popisano u Gradu Zagrebu i zagrebačkoj županiji ukupno 585 spomen obilježja. Ako tu brojku usporedimo s 509 dosad popisanih spomen obilježja u gradu Zagrebu koja su podignuta do 1991. godine dolazimo do podatka, ako bi se tvrdilo da su bila sva spomen obilježja na području Grada Zagreba popisana u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika*, da bi samo 76 spomen obilježja otpadalo na Zagrebačku županiju. Kad usporedimo 153 uklonjena spomen obilježja (spomenika i bisti) u Zagrebačkoj županiji vidimo da ni sam popis spomen obilježja u Gradu Zagrebu nije napravljen ni približno točno, a čini se da nije ni u Zagrebačkoj županiji. Nije popisano najmanje 77 spomen obilježja u Gradu Zagrebu. Dakle, u Gradu Zagrebu u knjizi *Rušenja antifašističkih spomenika* nije popisano najmanje 15% spomen obilježja, a zasigurno puno više.

Županija koja je puno bolji primjer u kojoj nisu popisana sva postojeća i uklonjena spomen obilježja u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika* je Krapinsko-zagorska županija. Na području Krapinsko-zagorske županije pri izradi knjige *Rušenje antifašističkih spomenika* popisano je da je do 1990. godine podignuto ukupno 62 spomen obilježja, a da je od toga uništeno je ili oštećeno 21 spomen obilježje (34%).⁶⁷ U Krapinsko-zagorskoj županiji do 1990. godine

66 Šimunković, M.: Zaboravljena spomenička baština na antifašističkoj Trešnjevci, izlaganje, 22.5.2025., https://www.academia.edu/129486461/Zaboravljena_spomeni%C4%8Dka_ba%C5%A1tina_na_antifa%C5%A1isti%C4%8Dkoj_Tre%C5%A1njevci, pristupljeno 1.8.2025.

67 Hrženjak, 2002, str. 94—97.

podignuto je više od 140 spomen obilježja, a u knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika* popisano je manje od 45%.⁶⁸

U Međimurskoj županiji članovi Udruge antifašističkih boraca obišli su 2007. sve lokalitete na kojima se nalaze spomenici i utvrdili da je od 90-ih srušeno, oštećeno, preuređeno ili prenamijenjeno 18 od 41 spomenika.⁶⁹ U knjizi *Rušenje antifašističkih spomenika* piše da su do 1990. podignuta 34 spomenika i 31 spomen ploča, odnosno ukupno 65 spomen obilježja, a od toga da je uništeno ili oštećeno 17 spomenika te da su dvije spomen ploče skinute.⁷⁰ Iz ovog proizlazi da nisu bili popisani svi podignuti spomenici.

Ako je istraživanje uništenih i oštećenih spomen obilježja u Gradu Zagrebu i Krapinsko-zagorskoj županiji, koje su bile najbliže sjedištu Saveza antifašističkih boraca, napravljeno poprilično površno, možemo se zapitati kako je tek neprecizno napravljeno istraživanje u onim županijama koje su bile zahvaćene ratnim razaranja. Ove manjkavosti knjige govore o tome da ne znamo stvarne razmjere rušenja, uklanjanja i devastacije spomen obilježja što može značiti, kao npr. u Krapinsko-zagorskoj županiji, da su razmjeri bili puno veći od onih koji su dokumentirani u knjizi. Ipak, radi se o vrijednoj literaturi i vrijednost knjige je u onome što je pojedinačno popisano, fotografirano i dokumentirano. Zbog svega toga postoji velika potreba za novim istraživanjem koje je potrebno provesti u budućnosti.

/ Nastavak rušenja, obnova, zapuštanje 2000. — 2025.

Činilo se kako će trećesiječanjski izbori 2000. godine i odlazak HDZ-a s vlasti na državnoj razini biti prekretnica u odnosu prema spomen obilježjima NOR-a i kako će se stati na kraj rušenju i uklanjanju. Ivan Fumić, tadašnji predsjednik Saveza antifašističkih boraca Hrvatske izjavio je 2000. da je oskrvnuće spomenika plod HDZ-ove politike i kako misli da je za očuvanje i štovanje antifašističke borbe stiglo bolje vrijeme.⁷¹ Takve izjave bile su rezultat pozitivnih pomaka i vraćanja spomenika poput onog iz Samobora. Nakon šest godina, skulptura "Partizana" je vraćena u Samobor u ožujku 2000. na

68 Istraživanje autora

69 Čakovec, *Glas antifašista* 49, 15. travanj 2007., str. 34.

70 Hrženjak, 2002, str. 115.

71 Večernji list, god. XLIV, br. 13169, 1.VI.2000., str. 11.

inicijativu Udruge antifašističkih boraca grada Samobora i Sveta Nedjelja, a u suradnji s Gradskim poglavarstvom Samobora. Gradonačelnik Ivica Bedeničić izrazio je tada zadovoljstvo što se “ispravljaju stvari koje su napravljene u ime divljaštva i primitivizma”.⁷² U Samoboru je 2015. godine postavljena potpuno nova spomen ploča. U povodu Dana Grada Samobora i 70. obljetnice pobjede nad fašizmom, Branimir Šiljak, predsjednik Gradskog vijeća Samobora otkrio je Spomen-ploču Samoborskoj omladinskoj antifašističkoj grupi (SOAG), osnovanoj u lipnju 1941. godine, koja je svojom aktivnošću pružala otpor okupatoru i domaćim izdajnicima. Spomen ploča je postavljena ispred zgrade Gradske uprave Grada Samobora na Trgu kralja Tomislava.⁷³

Ipak, iste te godine bilježimo daljnja oskvrnuća ili rušenje spomenika. U svibnju je oskvrnuta partizanska grobnica u Ivanjoj Reki. Vandali su razvalili grobnu ploču s grobnice, a u polomljenom lijesu razbacane su kosti desetorice strijeljanih rodoljuba. Samoprozvani kiropraktičar Ante Pavlović početkom istog mjeseca macolom je razbio petokraku na partizanskom spomeniku u mjestu Lukavec kraj Velike Gorice.⁷⁴ Skulptura glave Ivana Sokolčića Fabijana dvadesetak puta je istrgnuta sa spomenika u Rakitju.⁷⁵

Spomenik u zagrebačkoj Kustošiji u parku na Trgu siječanjskih žrtava 1945, koji je narod podigao za svoje poginule borce NOB i žrtve fašizma iz Kustošije 1959. godine, premješten je sa zapadnog dijela trga oko petnaest metara na istočni dio kako bi se na njegovom mjestu podigao spomenik poginulim “braniteljima Domovinskog rata 1991 — 1995.” koji je svečano otvoren 14. travnja 2000. godine. Tekst na spomeniku ostao je isti ali je spomenik na rubu parka izvan cjeline novog spomenika. Uz novi spomenik izgrađeno je malo jezerce, a na postavljenoj ploči spomenika nalaze se imena 80 poginulih branitelja. Na rednom mjestu broj 4 nalazi se ime osuđenog ubojice Mire Barešića za kojeg piše da je poginuo u sastavu MUP-a, a na rednom mjestu broj 6 je ime Ante Paradžika koji je ubijen u Sesvetama u policijskoj pucnjava, a ne na bojištu. Za realizaciju spomenika u Kustošiji Jadranka Kruljac-Polak dobila je nagradu u kategoriji za realizaciju na 35. zagrebačkom salonu posvećenom arhitekturi, urbanizmu i interijeru nagradu. Ova nagrada je izazvala pomut-

72 Samoborske novine, godina 50, br. 7 (1001), 31. ožujka 2000, str 1, 12; Večernji list, god. XLIV, br. 13097, 17.III.2000., str. 9.

73 Otkrivena spomen-ploča mladim antifašistima, *Glas antifašista* 100, 2. studenog 2015., str. 12

74 Večernji list, god. XLIV, br. 13140, 2.V.2000., str. 18.

75 Večernji list, god. XLIV, br. 13169, 1.VI.2000., str. 11.

nju zbog srodstva autorice s članom žirija Nikolom Polakom koji je bio njen suprug.

Naziv trga na kojem je spomenik također je bio na meti revizionista koji su htjeli njegovo uklanjanje. Na sjednici Odbora za imenovanje naselja, ulica i trgova Gradske skupštine Grada Zagreba našao se 9. ožujka 2017. godine prijedlog Udruge dragovoljaca hrvatskih obrambenih snaga Grada Zagreba, da se Trg siječanjskih žrtava 1945. na Kustošiji preimenuje u Trg sjećanja poginulih hrvatskih borovnika Domovinskih ratova od stoljeća sedmog. Smatrali su da trenutni naziv trga nije prikladan, zato što trgom dominira spomenik poginulim borovnicima Domovinskog rata s područja Črnomerca. Prijedlog je povučen nakon što je, među ostalima prijedlog komentirao i vanjski član, povjesničar Neven Budak:

Kad ste bolesni, idete liječniku; kad imate pravni problem, idete pravniku; kad hoćete davati interpretacije hrvatske povijesti, onda se obraćate povjesničaru. Ja bih mogao komentirati sve te navode, od kojih je pola krivo. Moj osobni stav je: ovi ljudi koji su bili obješeni tamo na trgu su bili nevine žrtve terora i mislim da nema nikakvog razloga zašto bismo mijenjali taj naziv trga. Apeliram, kada se ovakvi prijedlozi dostavljaju, da oni budu utemeljeni, faktografski, stručno.⁷⁶

Na Trgu siječanjskih žrtava 1945. godine obješeni su u ustaškoj odmazdi 14. siječnja 1945. godine Stjepan Cvetković, Salih Lončarević, Drago Pokupec, Martin Suša i Božena Žakman.

Veliki pozitivan pomak te godine bio je povratak imena Trga žrtava fašizma u Zagrebu gdje je nakon desetogodišnjih prosvjeda i inicijativa u prosincu 2000. vraćeno ime trga.⁷⁷

Javnost je uznemirila eksplozija 1. veljače 2001. kod Grobnice narodnih heroja na zagrebačkom groblju Mirogoj. Eksplozija je bila toliko jaka da se

76 Hrženjak, 2002, str. 323; Križić Roban, S. (2010). Vrijeme spomenika. Skulpturalni, arhitektonski, urbanistički i drugi načini obilježavanja Domovinskog rata. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (34), str. 229, 230; Večernji list, god. XLIV, br. 13126, 15.IV.2000, str. 11; Večernji list, god. XLIV, br. 13346, 29.XI.2000, str. 56; Večernji list, god. XLIV, br. 13347, 30.XI.2000, str. 16; Žestok obračun HOS-ovca sa profesorom Budakom na Odboru za imenovanje naselja, ulica i trgova, 03.09.2017., <https://www.svijetsigurnosti.com/zestok-obracun-hos-ovca-sa-profesorom-budakom-na-odboru-za-imenovanje-naselja-ulica-itrgova/>, pristupljeno 1.8.2025.

77 *Večernji list*, god. XLIV, br. 13368, 21.XII.2000., str. 12—13

treslo tlo, komadi kamena od spomenika pali su i u kosturnicu, popucala su stakla na prozorima dviju kuća, uništena je jedna metalna ograda u blizini, a eksplozija se čula i u donjem dijelu grada. Počinitelj nikad nije pronađen.⁷⁸

U Loboru su 9. travnja 2002. godine oko 18 sati, ususret obljetnici proglašnja NDH, četvorica muškaraca do temelja srušili spomenik NOB-a koji se nalazio na Trgu svete Ane u samom središtu zagorske općine Lorbor. Policija je omela počinitelje i u priopćenju je navela inicijale rušitelja, ali je *Večernji list* objavio njihova puna imena. Josip Šeremet (41) i Marijan Rizman (29) iz Vinipotoka, Ivica Rihtar (20) iz Lobora i Darko Vuk (31) iz Delkovca. Počinitelji su ipak, uporabivši velike čekiče macole, gotovo do temelja uništili spomenik žrtvama Drugog svjetskog rata. Spomenik partizanima podignut je nakon Drugog svjetskog rata, bio je visok oko metar i pol te izrađen od armiranog betona. Na njemu je bila mramorna ploča na kojoj je bilo upisano 15-ak imena boraca loborskoga kraja. Optužnica ih je teretila za “uništavanje tuđe stvari” jer spomenik nije bio zaštićen kao kulturno dobro.⁷⁹

Još je jedna eksplozija bila medijski popraćena, iako ni tada počinitelj nije pronađen. U noći s 26. na 27. prosinca 2004. godine postavljen je eksploziv ispod Augustinčićeve skulpture Josipa Broza Tita u Titovom rodnom Kumrovcu. Spomenik je srušen s postolja, a glavu je eksplozija odbacila desetak metara dalje. Spomenik je brzo restauriran i početkom travnja 2005. ponovno postavljen u Kumrovcu.⁸⁰

Procjenjuje se da je do 2012. godine obnovljeno oko 400 antifašističkih obilježja u Hrvatskoj.⁸¹ Iako je rušenje, uklanjanje i devastacija spomen obilježja nastavljena, ipak je povratak i obnova obilježio period između 2000. i 2025. godine. Nemoguće je navesti sve primjere obnove, uklanjanja i devastiranja spomenika jer nema nijedne organizacije niti institucije koja se s tim sustavno bavi i koja popisuje promjene vezane uz spomenike, zato će za svaku županiju biti navedeni neki primjeri zbog ilustracije.

78 *Večernji list*, god XLV, br. 13408, 2.II.2001., str 1, 17; *Večernji list*, god XLV, br. 13409, 3.II.2001., str 2; *Večernji list*, god 47, br. 14588, 7.6.2004., str 41; *Informativni bilten* Predsjedništva Saveza antifašističkih boraca Republike Hrvatske, br. 22, ožujak 2001., str. 5.

79 *Večernji list*, god XLVI, br. 13828, 11.IV.2002., str 1, 4; *Večernji list*, god 47, br. 14154, 15.03.2003., str 17;

80 *Slobodna Dalmacija*, god. LXII, br. 19345, 28. prosinca 2004, str. 1—3; *Večernji list*, god 47, br. 14797, 13.1.2005., str 10—11; *Večernji list*, god 46, br. 14844, 12.4.2005., str 6.

81 Od 3.000 srušenih antifašističkih spomenika obnovljeno 400, *Glas antifašista* 84, 1. ožujka 2013., str. 24.

U Zagrebačkoj županiji prvi pomaci ostvareni su ubrzo nakon 2000. godine. Udruga antifašističkih borca i antifašista Dugo Selo između 2001. i prve polovice 2003. obnovila je četiri oštećena spomenika i postavila jednu spomen-ploču.⁸² Spomenik u Kerestincu posvećen zatočenicima koji su stradali prilikom proboja, obnovljen je 2010. godine.⁸³ Spomen ploča posvećena Dragutinu Jurkošku na njegovoj rodnoj kući u Bregani koja je devedesetih razbijena obnovljena je 2015. godine.⁸⁴ Obnovljeni su spomenici u Preseki⁸⁵, Žamarijama⁸⁶, Gornjem Sjeničaju⁸⁷ i u drugim mjestima, ali nije svaka obnova nužno značila da je spomenik bio uništen ili devastiran. Primjerice, obnova dotrajalog spomenika u Jakovlju, posvećenog poginulim borcima i žrtvama fašističkog terora, izvedena je 2008. uz uvođenje rasvjete i uređene okoliša.⁸⁸ Najznačajnije uklanjanje spomenika bilo je ono u Svetom Ivanu Zelini gdje je spomenik pod izgovorom da ide na restauraciju trajno uklonjen, a postolje do temelja srušeno.⁸⁹ Pročelnica za društvene djelatnosti, normativne, upravno-pravne i ostale poslove Branka Hođa, u odgovoru na moj upit Gradu Sveti Ivan Zelina (povodom 80. godišnjice odmazde u Sv. Ivanu Zelini (4. listopada 1944.) kad će se vratiti spomenik odgovorila je 8. listopada 2024. sljedeće:

Što se tiče Spomenika palim žrtvama fašizma u Svetom Ivanu Zelini (ispred zgrade gradske uprave), statua je pohranjena na sigurno, a svi detalji postolja sačuvani i popisani prema pravilima struke. U tijeku su konzultacije sa konzervatorima oko detalja restauracije i rekonstrukcije.

Na moje inzistiranje na pitanju kad će se vratiti spomenik odgovorila je sljedeće:

Nije definiran datum povratka spomenika. Prioritet je obnova objekata stradalih u potresu. Za sve objekte na području grada Svetog Ivana Zeline koji se nalazi pod zaštitom Ministarstva

82 Dugu Selo, *Glas antifašista* 28, svibanj 2003., str. 36.

83 Napustiti govor mržnje, *Glas antifašista* 87, 5. rujna 2013., str. 21.

84 Otkrivena obnovljena spomen-ploča Dragutinu Jurkošku, *Glas antifašista* 99, 31. kolovoza 2015., str. 13.

85 ZUAB NOR-a Zagrebačke županije i Grada Zagreba, *Informativni bilten* 24, prosinac 2001., str. 27.

86 Smjele akcije, *Glas antifašista* 34, 10. listopada 2004., str. 18.

87 Obnovljen spomenik brigadi, *Glas antifašista* 105, prosinac 2017., str. 5.

88 Šimunković, 2019, str. 125.

89 Gdje je nestao spomenik NOB-a u Svetom Ivanu Zelini?, *Antifašistički Vjesnik*, 22.10.2021., https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/vijesti/3/Gdje_je_nestao_spomenik_NOB_a_/447/, pristupljeno 13.8.2025.

kulture i medija, nadležan je Konzervatorski odjel u Zagrebu za područje Zagrebačke županije.⁹⁰

Velik broj spomenika obnovljen je na velikogoričkom području, a među prvima je ponovno postavljeno poprsje Ive Mladena, prvog komandanta brigade Franjo Ogulinac Seljo, koje su mještani pronašli bačeno u Savu još 1993. godine. Poprsje je postavljeno ponovo na mjesto kod spomenika Brigadi Franjo Ogulinac Seljo u Ruči.⁹¹

U Varaždinskoj županiji ispreplitala su se uklanjanja spomen obilježja s njihovom obnovom. U selu Globočec otuđena je bista narodnog heroja Antuna Blažića Šimuna, rad Vjekoslava Rukljača, u svibnju 2009. godine.⁹² Otrpilike u to vrijeme Općina Veliki Bukovec obnovila je ploču na spomeniku u Dubovici koja je vandalski uništena početkom 90-ih.⁹³ Partizansku bolnicu Gabrinovec obnovili su ludbreški antifašisti 2011. godine, a autor memorijalno-edukativnog postava Spomen-bolnice je Milivoj Dretar.⁹⁴ Iste godine umjesto ukradene biste Antuna Blažića Šimuna u Globočecu na mjesnom domu je postavljena spomen ploča s Blažićevim prikazom i novim tekstom, a također je postavljena i spomen-ploča na njegovo grobno mjesto u spomen-kosturnici na gradskom groblju.⁹⁵ Uoči Dana antifašističke borbe, 2014. godine nepoznati je počinitelj spomen ploču na spomeniku NOB-a u Varaždinskim Toplicama zalio motornim uljem, čime ju je toliko vandalski uništio da je njena obnova bila gotovo nemoguća. Iste godine, novu mramornu ploču doniralo je kamenokle-sarsko poduzeće Granikom, dok je Grad Varaždinske Toplice financirao trošak urezivanja imena na ploču.⁹⁶ Spomen soba u Spomen kući Jalkovečkih žrtava u Jalkovcu kod Varaždina obnovljena je 2021. godine, iste godine kad i spomenik u Jalžabetu. Spomen ploče s natpisima u Zbelavi obnovljene su godinu dana kasnije.⁹⁷ Spomenik Florijanu Bobiću srušen je 2024. godine prilikom

90 Branka Hođa, E-mail poruke autoru, 8.10.2024 i 9.10.2024.

91 Peuc, M. A. (2021). Oteto zaboravu. Zagreb: Savez antifašističkih boraca i antifašista RH, str. 55.

92 Izložba Spomenici govore, autora Milivoja Dretara, Varaždin: Zajednica udruga antifašističkih boraca i antifašista Varaždinske županije, 2021.; Milivoj Dretar, Poruka autoru, 11. kolovoza 2025.; Globočec, *Glas antifašista* 62, 15. lipanj 2009., str. 36.

93 Obnova antifašističkih spomenika, *Glas antifašista* 69, 10. rujna 2010., str. 26.

94 Izložba Spomenici govore, autora Milivoja Dretara, 2021.; Milivoj Dretar, Poruka autoru, 11. kolovoza 2025.

95 Milivoj Dretar, Poruka autoru, 11. kolovoza 2025.

96 Nova mramorna ploča na oštećeni spomenik NOB-a, *Glas antifašista* 93, 1. rujna 2014., str. 6.

97 Milivoj Dretar, Poruka autoru, 11. kolovoza 2025.; Obnovljen je spomenik posvećen palim

rušenja ostataka tvornice namještaja koja je nosila njegovo ime, a reljef s njegovim likom i najvrijedniji dijelovi spomenika su spašeni.⁹⁸ Obnova spomenika nastavljena je i 2025. godine kad je obnovljena spomen-kosturnica na gradskom groblju Varaždin, obnovljena ploča na spomeniku u Kućan Marofu i popravljena je ploča na spomeniku u Šemovcu.⁹⁹

Članovi Udruge antifašističkih boraca i antifašista Međimurske županije utvrdili su 2006. da su zvijezde petokrake kao simbol antifašizma skinute sa spomenika u Cirkovljanu, Donjoj Dubravi, Gornjem Hraščanu, Podturnu i Strahovincu, dok je u Belici spomenik obnovljen ali bez imena poginulih i petokrake. Slično se dogodilo u Novom Selu, Svetoj Mariji i Gardinovcu, dok je u Murskom Središću srušena bista narodnog heroja Karla Mrazovića.¹⁰⁰ Stanje se u narednim godinama popravilo, a zahvaljujući suradnji s čelništvima niza općina i gradova, obnovljeni su mnogi spomenici i spomen-obilježja u Međimurju¹⁰¹ poput onih u Kukulićevoj šumi u naselju Martinuševec¹⁰², Lapotincu, Strahonincu, Svetoj Mariji, Donjem Miholjcu, Železnoj Gori¹⁰³. U Donjem Koncovčaku obnovljen je 2014. spomenik posvećen palim borcima Narodnooslobodilačke borbe i žrtvama fašističkog terora.¹⁰⁴ Uoči 6. travnja 2015. – Dana oslobođenja Međimurja od mađarske fašističke okupacije obnovljeno je Partizansko spomen-groblje u Sv. Jurju u Trnju.¹⁰⁵

U Krapinsko-zagorskoj županiji vraćen je spomenik u Zlataru¹⁰⁶, a obnovljeni su mnogi spomenici poput onih u Oroslavju, Krušljevom Selu¹⁰⁷, Velikom

partizanskim borcima u Zbelavama kod Varaždina, <https://sabh.hr/obnovljen-spomenik/>, pristupljeno 13.8.2025.; Spomenik ureden, <https://sabh.hr/spomenik-ureden/>, pristupljeno 13.8.2025.

98 Varaždinski antifašisti, "Ode nam Bobić" Facebook, 7. siječnja 2024., <https://www.facebook.com/antifasist.vz/posts/pfbido2bWzhsgkUz6Mdp4XjYyfMBF3NyrlUr8Ny9xJtBkxBPhf-sNzgdhLLXSEuD1V4Ya1zTl>; Spomenička budalastina, *Novosti*, 7. ožujka 2024., <https://www.portalnovosti.com/spomenicka-budalastina/>, pristupljeno 11.8.2025.

99 Milivoj Dretar, *Poruka* autoru, 11. kolovoza 2025.

100 Čakovec, *Glas antifašista* 49, 15. travanj 2007., str. 34.

101 I u Međimurju ima pokušaja revizije povijesti, *Glas antifašista* 73, 1. svibnja 2011., str. 19.

102 Obnovljen partizanski spomenik, *Glas antifašista* 66, 1. ožujka 2010., str. 9.

103 Vlasti pomažu obnovu spomenika, *Glas antifašista* 55, 15. travnja 2008., str. 17.

104 Obnovljen spomenik žrtvama II. svjetskog rata, *Glas antifašista* 94, 30. listopada 2014., str. 21.

105 Mladi u Hrvatskoj ne znaju pravu istinu o fašizmu, *Glas antifašista* 102, 25. veljače 2016., str. 30.

106 Primjerenija briga za spomenike NOB-e, *Glas antifašista* 49, 15. travanj 2007., str. 15.

107 Oroslavlje, *Glas antifašista* 63, 1. rujna 2009., str. 35.

Trgovišću¹⁰⁸, Cerju Jesenskom¹⁰⁹ i drugdje. U Martiša Vesi, nedaleko od Pregrade, rodna kuća narodnog heroja Josipa Jutriše Janka je teško stradala 2014. od posljedica klizišta koje se je otvorilo iznad kuće. U nekoliko dana je porušena od količine zemlje koja se otklizala na nju, te je od kuće ostao samo krov, koji je ostao čitav ležati na zemlji. Brončana bista i ploča koje su se nalazile u kući, spašene su zaslugom susjeda koji su na vrijeme uvidjeli opasnost i prenijeli ih na sigurno.¹¹⁰ Bista narodnog heroja Josipa Jutriše Janka i brončana ploča koja se nalazila na postolju, i bista Ede Leskovara, koja je devedesetih uklonjena iz škole, su restaurirane i zajedno sa spomenikom koji je s pregradskog trga prenesen na groblje su postavljeni na Trgu Gospe Kunagorske u Pregradi 14. prosinca 2024. godine.

U Gradu Zagrebu obnovljena su i vraćena mnoga spomen obilježja. Obnovljeni su i spomenici u Sesevskom Kraljevcu¹¹¹, partizansko groblje na Mirogoju, Grobnica narodnih heroja na Mirogoju, Spomen-parka Dotrščina¹¹², spomenik na Trešnjevci¹¹³ i druga. U zagrebačkom kvartu Vrapče obnovljene su 2011. spomen ploče na spomeniku mladim borcima NOR-a, kojeg je 1975. godine podigla tadašnja omladinska organizacija Susedgrada.¹¹⁴ Spomen ploča u Mošćeničkoj ulici u Trešnjevci vraćena je 2012. godine, a iste godine je postavljena nova spomen ploča (na mjesto razbijene) u Primorskoj ulici u Zagrebu.¹¹⁵ Nakon 2014. godine vraćena bista Mihovila Pavleka Miškine (unutar prostorija istoimene škole). Nova bista Ive Lole Ribara na Črnomercu s mjesta s kojeg je uklonjena postavljena je 2017. (neposredno nakon preimenovanja Trga maršala Tita). Spomen ploča posvećena Prvom zagrebačkom partizanskom odredu u šumi Divjači kod Seseva je postavljena 2019. na mjesto stare. Spomen ploča u Muzeju grada Zagreba vraćena je 2021. kao rezultat javnog pritiska na inicijativu Saše Šimprage. Na njegovu inicijativu je postavljena i nova ploča u Spomen-park Dotrščina. Nakon 2014. uklonjena je spomen ploča posvećena SBOTIČ-u koja se nalazila na uglu Preradovićeve i Berislavićeve ulice, 2015. uklonjena je bista Josipa

108 Veliko Trgovišće, *Glas antifašista* 63, 1. rujan 2009., str. 37.

109 Grč ljudske šake, *Glas antifašista* 60, 15. veljače 2009., str. 30.

110 Uređenje spomenika antifašističkim borcima, *Glas antifašista* 91, 7. svibnja 2014., str. 34.

111 Sesevski Kraljevec, *Glas antifašista* 52, 15. listopad 2007., str. 32.

112 Primjerenija briga za spomenike NOB-e, *Glas antifašista* 49, 15. travanj 2007., str. 15.

113 Sami smo obnovili spomenik, *Glas antifašista* 51, 1. rujan 2007., str. 15.

114 Nove spomen-ploče na mjestu uništenih, *Glas antifašista* 72, 1. ožujka 2011., str. 28.

115 Šimunković i Delač, 2013, str. 13

Broza Tita s Pantovčaka, 2017. uklonjena je spomen ploča iz Područne škola Vidovec, a 2017. godine u Markuševcu je uklonjen spomenik i na istom mjestu napravljena dva nova – jedan posvećen ratu devedesetih, a drugi NOB-u.¹¹⁶

U koprivničko križevačkoj županiji obnovljeni su spomenici u Đurđevcu¹¹⁷, Đelekovcu¹¹⁸, Vojakovačkom Osijeku¹¹⁹, Koprivnici¹²⁰ i drugdje.

/ Novo sjećanje na Drugi svjetski rat (i poraće) – nova obilježja

U suvremenoj Hrvatskoj razvila se intenzivna rasprava o kulturi sjećanja na stradale “pale borce” tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, odnosno o načinu komemoriranja pobjednika i poraženih. Iako se spomenici palim borcima više ne uklanjaju, a poneki se i obnavljaju, same su komemorativne prakse svedene na minimum. Nekadašnji socijalistički Dan ustanka naroda Hrvatske (27. srpnja) uklonjen je iz službenog kalendara, a njegovo je mjesto zauzeo 22. lipnja – Dan antifašističke borbe, koji je državni blagdan.¹²¹

Iako su spomen obilježja što se odnose na osobe i događaje iz Narodnooslobodilačke borbe uklanjana, povijesnim revizionistima to nije bilo dovoljno. Zbog toga je od 1990. do sada postavljen velik broj spomen obilježja u kojima su ustaše i ostali pripadnici kvislinških formacija prikazani ili kao žrtve ili kao hrabri junaci, a događaji iz NDH reinterpetirani. Pritom se u rijetkim slučajevima pisalo kome se spomen obilježje točno podiže – ustašama, domobranima, vojnicima Wermachta, ili nekom četvrtom, već su prikazani kao vojne i civilne žrtve, ili samo žrtve, a često i kao “nevine/nedužne” žrtve. Ustaše i domobrani u nekim slučajevima upisani su kao “hrvatski vojnici”.

116 Šimunković, M.: Zaboravljena spomenička baština na antifašističkoj Trešnjevci, 22.5.2025.

https://www.academia.edu/129486461/Zaboravljena_spomeni%C4%8Dka_ba%C5%A1tina_na_antifa%C5%A1isti%C4%8Dkoj_Tre%C5%A1njevci, str 5.

117 Jubilej Miškne brigade, *Glas antifašista* 35, 15. prosinca 2004., str. 17.

118 Đelekovac, *Glas antifašista* 34, 10. listopada 2004., str. 34.

119 Vitanović, Z.: Vijenci u Prigorju, *Novosti*, 23.7.2018., <https://www.portalnovosti.com/vijenci-u-prigorju/>, pristupljeno 13.8.2025.

120 Vitanović, Z.: Obnova spomenika u Koprivnici, *Novosti*, 11.10.2019., <https://www.portalnovosti.com/obnova-spomenika-u-koprivnici/>, pristupljeno 13.8.2025.

121 Dobrovšak, Lj. (2022). Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću. *Povijest u nastavi*, 33 (1), str. 103.

Od 1990. do danas obnovljena su ili uređena mnoga groblja njemačkih vojnika poput onih na splitskom Lovrincu ili zagrebačkom Mirogoju.¹²² S druge strane, do danas se zanemaruje Partizansko groblje na Mirogoju koje godina-ma čeka na obnovu. Prema vještačenju koje je 2015. godine, na zahtjev SABA RH, napravio sudski vještak Zvonimir Ban dipl. ing. građ. zaključio je već tada da postoji potreba za obnovom Partizanskog groblja na Mirogoju:

Slijedom očevida na licu mjesta, dokumentacije koja je dobivena od strane naručitelja i provedene analize stanja, vještak daje svoje mišljenje o potrebi restauracije Partizanskog groblja na Mirogoju i restauracije spomenika sa Spomen – pločama podignutog 24.06.1945. u čast boraca talijanske brigade "Brigata Italia". Sve postojeće ploče potrebno je promijeniti u nove kvalitetnije kamene – granitne ploče sa kvalitetnijim (dubljim) graviranjem slova.¹²³

Napravljene su i uređene mnoge grobnice "žrtava Drugog svjetskog rata i poslijeratnog razdoblja" poput onih u Macelju¹²⁴, Laduču¹²⁵ ili najnovija u Sošicama¹²⁶ u suradnji s Ministarstvom branitelja. Isto to Ministarstvo branitelja, iako je spriječilo ekshumaciju posmrtnih ostataka boraca Kalničkog partizanskog odreda iz spomen kosturnice na groblju Sv. Duha u Žejncima u Općini Luka kod Zaprešića, nije učinilo ništa da se grobnica vrati u prvobitno stanje.¹²⁷

Na društvenom domu u Miličanima kod Sokolovca u Koprivničko-križevačkoj županiji podignuta je 1993. spomen-ploča na kojoj je ispisan tekst: "Hr-

122 Uređeno njemačko groblje u Splitu, 27.06.1998, <https://www.hina.hr/vijest/6297276> (pristupljeno 22.8.2025.); Njemačko vojno groblje na Mirogoju, 17.04.2010., <https://blog.dnevnik.hr/nepoznatizagreb/2010/04/1627412866/font-colorcc000onjemacko-vojno-groblje-na-mirogojufont.html> (pristupljeno 22.8.2025.)

123 Ban Zvonimir: Stručni nalaz i mišljenje. 09.11.2015.

124 Pokopani posmrtni ostatci 84 žrtve komunističkog režima u Macelju, 07.06.2021., <https://branitelji.gov.hr/vijesti/pokopani-posmrtni-ostatci-84-zrtve-komunistickog-rezima-u-macelju/3890> (pristupljeno 22.8.2025.)

125 U Laduču pokopane 133 žrtve poslijeratnog razdoblja Drugog svjetskog rata, 24.05.2022., <https://branitelji.gov.hr/vijesti/u-laducu-pokopane-133-zrtve-poslijeratnog-razdoblja-drogog-svjetskog-rata/4116> (pristupljeno 22.8.2025.)

126 Komemorativni program posljednjeg ispraćaja i ukopa 814 žrtava iz jame Jazovke, 22.08.2025., <https://branitelji.gov.hr/vijesti/komemorativni-program-posljednjeg-isprajaja-i-ukopa-814-zrtava-iz-jame-jazovke/5024> (pristupljeno 22.8.2025.)

127 Jovanović, N.: Prisilna ekshumacija, 11.12.2022., <https://www.portalnovosti.com/prisilna-ekshumacija/>

vati iz Miličana koji su svoje živote položili na oltar Nezavisne Države Hrvatske, jedine im domovine u vremenu od 1941. do 1945.” Zatim su upisana imena 24 osobe koje su razvrstane u dvije kategorije: “poginuli kod kuće” i “poginuli na frontu”, a tekst završava s ustaškim pozdravom “Za dom spremni”.¹²⁸

Udruga Hrvatski domobran 1997. postavila je u Koprivnici spomenik poginulim domobranima I. Koturaške bojne, pripadnicima oružanih snaga NDH koji su poginuli u borbi protiv partizana na Kalniku 25. travnja 1942. godine u zajedničkoj borbi koprivničkih ustaša i domobrana protiv Kalničkog partizanskog odreda. U spomenik je bilo uklesano i slovo ‘U’. Lokalna vlast na čelu s SDP-om 2021. planirala je ukloniti spomenik¹²⁹, ali to do danas nije učinjeno. U istom gradu, na spomeniku poginulim pripadnicima vojske NDH na gradskom groblju “Pri Svetom Duhu”, koji je 2007. podignula također udruga Hrvatski domobran upisano je uz imena ustaša i domobrana i ime narodnog Marijana Badela. U ovom slučaju radilo se vjerojatno o pokušaju tzv. Tuđmanovog pomirenja, odnosno da se kosti poginulih partizana pomiješaju s kostima poginulih ustaša i tako stvori nacionalno pomirenje.¹³⁰

U zagrebačkim Šestinama na crkvi podignuta je spomen ploča na kojoj piše: “U spomen vojnim i civilnim žrtvama ubijenima nakon završetka drugoga svjetskog rata 1945. na području Šestina, Gračana i Remeta te iz bolnice Brestovac. Podigao Hrvatski domobran udruga ratnih veterana Zagreb 2005”.¹³¹ S obzirom da nisu navedena imena na ploči, nije jasno da li je ova ploča podignuta u spomen (i) na Šiftar Vida r. 1922. i Filetin Marka r. 1894. iz Gračana koje su ubili ustaše i Nijemci 9. svibnja 1945. godine u Gračanima ili Opuhač (Josip) Petra starog 30 godina, Kecerin (Mirko) Mirka starog 23 godine i Malec (Juraj) Josipa iz Šestina i Šestinskog Kraljevca koje su ubili ustaše i Nijemci 9. svibnja 1945. godine.¹³²

Na zgradi nekadašnjeg zatvora u Novoj Vesi u Zagrebu podignuta je 2006. spomen ploča nedužnim pogubljenima (bez navođenja njihovih imena): “U

128 Vitanović, Z.: ‘NDH, jedina im domovina’, *Novosti*, 30.9.2020., <https://www.portalnovosti.com/ndh-jedina-im-domovina/>, pristupljeno 14.8.2025.

129 Vitanović, Z.: PljUvanje u oko, *Novosti*, 1.11.2018., <https://www.portalnovosti.com/pljuvanje-u-oko/>, pristupljeno 14.8.2025.; Borković, G.: Jakšić miče “U” ploču, 29.4.2021., <https://www.portalnovosti.com/jaksic-mice-u-plocu/>, pristupljeno 14.8.2025.

130 Vitanović, Z.: Narodni heroj među ustašama, *Novosti*, 28.2.2019., <https://www.portalnovosti.com/narodni-heroj-medju-ustasama/>, pristupljeno 14.8.2025.

131 <https://archive.org/details/ sestine-ploca>

132 HR-HDA-306, kutija 59, Popis žrtava lišenih života, mjesta: Gračani i Šestinski Kraljevec

ovoj se zgradi nalazio vojni zatvor. Iz njega su godine 1945. odvedeni zatočeni hrvatski vojnici i građani i nedužni pogubljeni. Udruga Hrvatski domobran godina 2006.¹³³ Jedna od nevinih žrtava koje su 1945. odvedeni iz tog zatvora je domobran Leopold Zlabnik, simpatizer Komunističke partije koji je partizanima dostavljao različite nacрте i sanitetski materijal. Uhićen je 25. kolovoza 1944. i odveden u zatvor na Novoj Vesi. Za vrijeme boravka u zatvoru sklopio je 19. studenog 1944. brak s Jelenom rođ. Fegeš. Već je 19. siječnja 1945. upućen u logor Lepoglavu. Iako neki izvori navode da je likvidiran u tom logoru u veljači 1945., ostalo je zabilježeno da se Zlabnik javljao do 22. ožujka iste godine. Pretpostavlja se da je likvidiran u travnju prilikom prebacivanja posljednjih lepoglavskih zatočenika u logor Jasenovac.¹³⁴ Vjerojatno Udruga Hrvatski domobran nije mislila na domobrana Leopolda Zlabnika kad je postavljala tu ploču, ali se njegov slučaj savršeno uklapa u tekst na ploči.

S druge strane, podizana su spomen obilježja s mnogo eksplicitnijim sadržajem. U perivoju župe i samostana Sv. Franje Ksaverskog u Zagrebu postavljena je kamena ploča na 12. postaji Križnog puta kojom je obilježeno osnivanje NDH i stradavanje hrvatskog naroda u II. svjetskom ratu. Na njoj piše: "Hrvati 1941. proglasiše Hrvatsku nezavisnom. U krvavom ratu izgubiše nezavisnost i od pobjednika bijahu masovno ubijani i nemilosrdno proganjani." U noći 13. na 14. siječnja 2011. ploča je premazana crvenom bojom od strane nepoznatih počinitelja. Gvardijan franjevačkog Samostana trećoredaca na zagrebačkom Ksaveru, fra Nikola Barun, je svojedobno izjavio: "Što se ploče tiče, mi smo tako napisali i stojimo iza toga. Ako je tko protiv, postoji država, pa neka dođe i kaže nam da smo pogriješili. U svakom slučaju – ploča se skidati neće i to će ostati tako kako je napisano."¹³⁵

U zagrebačkoj županiji, kao i u drugim županijama, imamo primjere da su izrađivane nove spomen ploče na koje su osim poginulih boraca i žrtava fašističkog terora upisivani upravo i oni koji su bili pripadnici oružanih snaga NDH koje su taj teror provodile. Tako su npr. u Drenju i Ključu u zaprešićkom

133 <https://archive.org/details/nova-ves-ploca>

134 Mihovilović, Đ. i Šimunković, M. (2021). *Zaprešićki kraj i koncentracijski logor Jasenovac*. Jasenovac: JUSP Jasenovac, str. 335

135 Premazana proustaška ploča, *Nepokoreni grad*, br. 1, siječanj, veljača, ožujak 2011., str. 3; Pilsel, D.: Crvenom bojom premazana proustaška crkvena ploča, T-portal, 15.1.2011., <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/crvenom-bojom-premazana-proustaska-crkvena-ploca-20110115>, pristupljeno 14.8.2025.

kraju upisana i imena domobrana i ustaša.¹³⁶ Na prijedlog Gradske organizacije Udruge hrvatskih dragovoljaca Domovinskog rata, Kuburaškog društva “Tri Kralja” i HUD-a Jakovlje, Općinsko vijeće Općine Jakovlje na čelu s Marijanom Capekom odobrilo je i financiralo 2019. postavljanje spomen ploče Adeli Sixta, učiteljici ubijenoj od strane “totalitarnog režima”. U obrazloženju upućenom Općinskom vijeću traženo je da se spomen ploča postavi na mjestu ubojstva tj. na mostu Stara cesta u Jakovlju. Nadalje, navodi se da je Adela Sixta u tim vremenima bila ugledna učiteljica u osnovnoj školi Jakovlje, te je “sudjelovala u razvoju školstva i djece u novim životnim saznanjima i okolnostima, a ubijena je na izrazito svirep način kao nevina žrtva totalitarnog režima. Općinsko vijeće Općine Jakovlje na 13. sjednici održanoj dana 28. ožujka 2019. donijelo je odluku o postavljanju spomen ploče Adeli Sixti. U obrazloženju točke piše: Zahtjevom od GO UHDDR grada Zaprešića, Kuburaškog društva “Tri kralja” i KUD-a Jakovlje da se donose Odluka o postavljanju spomen obilježja učiteljici Adeli Sixta, koja je sudjelovala u razvoju školstva na području Općine Jakovlje, a ubijena kao nevina žrtva, te se stoga predlaže donošenje predmetne Odluke u znak sjećanja na istu.”¹³⁷ Na ploči je ispod uklesanog grba bez krune natpis: “U spomen na učiteljicu Adelu Sixta žrtvu totalitarnog režima 1946.”¹³⁸

Adela Sixta r. Čermak rođena je 5. prosinca 1904. godine u Bugarskoj. Bila je učiteljica u nižoj pučkoj školi u Jakovlju, uz kraće prekide, od 22. rujna 1923. godine do umirovljenja 6. studenog 1945. godine. Udala se 1941. godine za Ivana Sixtu, vlasnika dvorca u Jakovlju.¹³⁹ Adelu Sixtu ubili 17. studenog 1946. godine I.S. (r. 1920.) i M.S. (r. 1912.) iz Jakovlja udaranjem i gušenjem u njenoj sobi. Stražu su držali G.S. (r. 1914.) koji je pridržavao vrata sobe Mare Kovač (koja je stanovala s obitelji Sixta) da ne bi pritekla u pomoć i M.S. (r. 1915.) koji je bio vani na straži, a obojica su bili također iz Jakovlja. Svi su ubrzo uhićeni i odvedeni u istražni zatvor iako tijelo Adele Sixte nije pronađeno. Prvooptuženi je, kako je naveo u svojoj obrani, htio likvidirati Adelu Sixtu jer je prema

136 Šimunković, 2019, str. 31, 35.

137 Zahtjev: https://jakovlje.hr/upload_data/site_files/20190322-36-zahhtjev-go-uhddr-gz-kd-tri-kralja-i-kud-jakovlje.pdf, pristupljeno 14.8.2025.; Dnevni red: https://jakovlje.hr/upload_data/site_files/20190322-2-obrazlozenje-13.sjednice.pdf, pristupljeno 14.8.2025.; Donošenje odluke: https://jakovlje.hr/upload_data/site_files/20190322-37-prijedlog-za-donosenje-odluke-o-postavljanju-spomen-ploce-adeli-sixta.pdf, pristupljeno 14.8.2025.

138 <https://archive.org/details/adela-sixta-spomen-ploca>, pristupljeno 17.8.2025

139 HR-HDA-890-4-16762

njegovom mišljenju bila izraziti protunarodni element i stalno je govorila protiv novih vlasti pa ju je smatrao narodnim neprijateljem i pogibeljom po društveni i politički poredak pa je došao na ideju da ju ukloni kako ne bi nastavila voditi propagandu. Plan je iznio svom bratu (trećeoptuženom) i dvojici bratića (drugooptuženi i četvrtooptuženi) kojima je lažno prikazao kako je dobio zadatak s višeg mjesta da izvrši likvidaciju Adele Sixte. Nakon ubojstva, tijelo su, prema vlastitom priznanju, odnijeli tri kilometra dalje i pokopali ga. Svi su izrazili kajanje i žaljenje, u potpunosti priznali djelo, ali su ipak dobili visoke zatvorske kazne. Okružni sud za okrug Zagreb u Zagrebu osudio ih je na dugogodišnje zatvorske kazne koje su izdržavali u kaznionici u Staroj Gradiški. Prvooptuženi I.S. (r. 1920.) je osuđen na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 20 godina, drugooptuženi M.S. (r. 1912.) na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 10 godina, a trećeoptuženi G.S. (r. 1914.) i četvrtooptuženi M.S. (r. 1915.) svaki na kaznu lišenja slobode s prinudnim radom u trajanju od 3 godine.¹⁴⁰ Dakle, ne radi se o žrtvi totalitarnog režima već o ubojstvu pojedinaca koje je taj isti “totalitarni režim” osudio na dugogodišnje zatvorske kazne. Spomen ploča postavljena je na pogrešnom mjestu, a ne na mjestu ubojstva. Naravno, te “formalnosti” nisu smetale HDZ-ovoj općinskoj vlasti u općini Jakovlje, odnosno Općinskom vijeću na čijem čelu je bio Marijan Capek da odbije dati dozvolu za postavljanje kamena Spoticanja za troje ubijenih članova židovske obitelji Spitzer rođenih u Jakovlju vrijeme Drugog svjetskog rata.¹⁴¹

/ Zaključak

Razdoblje između 1990. i 2000. obilježilo je rušenje, uklanjanje i devastacija spomen obilježja. Kod devastacije prednjačilo je uklanjanje zvijezda petokraka sa spomen obilježja i nerijetko zamjenjivanje hrvatskim grbom. Kod uklanjanja spomen obilježja nisu se birala sredstva, uklanjana su figurativno i doslovno preko noći, potihom. S druge strane uklanjana su eksplozivom i čekićima kako bi se poslala poruka. U nekim slučajevima na mjesta uklonjenih

140 HR-HDA-1560, matični broj zatvorenika 5493; HR-HDA-1560, matični broj zatvorenika 5494; HR-HDA-1560, matični broj zatvorenika 5495; HR-HDA-1560, matični broj zatvorenika 5496

141 Općina Jakovlje protiv postavljanja Stolpersteina!, Digitalni zavičaj, 30.12.2020., <https://www.jakovlje.com/opcina-jakovlje-protiv-postavljanja-stolpersteina/>, pristupljeno 14.8.2025.

spomen obilježja što se odnose na Narodnooslobodilačku borbu postavljana su spomen obilježja što se odnose na osobe i događaje iz rata devedesetih. Postotak srušenih, uklonjenih, oštećenih, oskvrnutih i devastiranih spomen obilježja na razini RH bio je oko 50%, dok je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj taj postotak manji. Istovremeno s tim procesom započela je izgradnja spomen obilježja poraženim kvislinškim snagama, ustašama i domobranima, prikazujući ih kao “nevine žrtve” i “hrvatske vojnike”. Razdoblje nakon 2000. godine obilježio je nastavak devastacije, ali i sve značajnija obnova spomen obilježja.

Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat kroz spomen-obilježja nakon 1990. pokazuje snažnu promjenu u kulturi sjećanja na prostoru Hrvatske. Dok su u socijalističkom razdoblju spomen obilježja, kao mjesta sjećanja bila usmjerena na pobjedu, pale borce i žrtve fašizma, u razdoblju nakon 1990. godine dolazi do preispitivanja, uklanjanja i novih interpretacija tih obilježja. Time se oblikuje drugačiji narativ u kojem se naglasak pomiče s kolektivnih vrijednosti i žrtava NOV-a prema pluralizaciji sjećanja, uključujući i naglašavanje stradanja poraženih vojnih formacija u Drugom svjetskom ratu.

Ovaj proces svjedoči o snažnoj povezanosti politike i sjećanja: spomen-obilježja nisu samo materijalni znakovi prošlosti, već i instrumenti oblikovanja identiteta i legitimiranja aktualnih društveno-političkih vrijednosti. Premještanja fokusa u komemorativnim praksama i kalendaru državnih blagdana jasno pokazuju kako se kolektivno pamćenje mijenja pod utjecajem ideoloških, društvenih i političkih čimbenika.

U konačnici, analiza potvrđuje da spomenici i mjesta sjećanja nisu statični, već dinamični nositelji značenja, koji odražavaju trajnu napetost između povijesti, politike i kolektivne memorije. Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat nakon 1990. godine otkriva, stoga, ne samo promjene u odnosu prema prošlosti, nego i mehanizme oblikovanja identiteta u suvremenom društvu.

MARIO ŠIMUNKOVIĆ
Reinterpretacija sjećanja na Drugi svjetski rat
na primjeru spomen obilježja od 1990. godine
do danas u sjeverozapadnoj Hrvatskoj

The unofficial politics of memory of the Second World War in the public space since 1990 was carried out in the form of a reckoning with monuments and memorials dedicated to persons and events connected with the People's Liberation Struggle. This policy tacitly tolerated almost everything to which these memorials were exposed: demolition, destruction, desecration, damage, relocation, removal, transfer to museums, neglect, and all other forms of devastation. At times, memorials were removed by order of municipal and city authorities, while in cases of removal, destruction, or theft of memorials where the perpetrators were unknown, the police rarely sought or found them. In the region of Northwestern Croatia, where Croats form the majority, the main cause of the removal and desecration of memorials was the “reckoning” with the ideology and legacy of the People's Liberation Struggle and the socialist revolution. The period after the year 2000 was marked by the continuation of the demolition, removal, and devastation of memorials, but also, and more significantly, by the beginning of their restoration and reinstallation, particularly those connected to the People's Liberation Struggle. Simultaneously, memorials began to be erected to the defeated quisling forces: the Ustaša and the Home Guard portraying them as “innocent victims” and “Croatian soldiers” within the framework of a new memory of the Second World War. This article analyses these processes, providing figures and examples that demonstrate the character of this unofficial politics of memory.

KEY WORDS: *Politics of Memory; Second World War; Monuments to the People's Liberation Struggle; Historical Revisionism; Partisans*